

ULİSA

ULİSABÜLTEN

NİSAN 2016

**YBÜ-ULİSA|Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü**

İSLAM'DA AHLAK VE ETİK

Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Seminerleri - 2

ULİSABÜLTEN

GENEL YAYIN YÖNETMENİ:
Mustafa Sıtkı Bilgin, YBÜ

EDİTÖR:
İsmail Erkam SULA, YBÜ

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
M.Aykut KOÇAK

ULİSA Hakkında:

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ULİSA) kısa bir zaman önce faaliyetlerine başlamış olan bir kurumdur. Faaliyet alanlarından birisi olarak akademik ve stratejik çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda panel, seminer ve sempozyum gibi bilimsel etkinliklerin yanında ulusal ve uluslararası projeler, kitap, dergi, bülten gibi yayın çalışmalarının yapılması hedeflenmektedir. Ayrıca, uluslararası işbirliği kapsamında değişik üniversitelerle işbirliği protokolleri yapılmıştır. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren ULİSA'nın imkânlar elverdiği ölçüde ulusal ve uluslararası alanlarda akademik ve stratejik çalışmalara imza atan bir araştırma merkezi haline dönüştürülmesi planlanmaktadır. Ayrıca, fiziki yapı müsaade ettiği ölçüde Enstitüde, önümüzdeki dönemlerde yüksek lisans ve doktora programlarının açılması düşünülmektedir.

ULİSABÜLTEN:

Bu bülten ULİSA Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Serisi başlığı altında düzenlenen seminerlerde yapılan sunumların derlenmesi ile oluşturulmaktadır. Yıl içerisinde dört sayı çıkaran dergi ULİSA bünyesinde görevli olan akademik ve idari personelin çalışmaları ile kar amacı gütmeyen bir akademik ve entelektüel tartışma ve fikir paylaşım platformu olarak tasarlanmıştır. ULİSA Analiz Bülteni'nin önceki sayılarına ulaşmak, faaliyetlerimize fikri katkılarda bulunmak ve bizlerle görüşlerinizi paylaşmak için dergi arka kapağındaki iletişim adresimizden bizlere ulaşabilirsiniz. Enstitü faaliyetlerimiz ile ilgilendiğiniz için teşekkür eder keyifli okumalar dileriz...

İÇİNDEKİLER

TAKDİM <i>PROF.DR. MUSTAFA SITKI BİLGİN</i>	4
I. İSLAM, AHLAK VE ETİK <i>PROF. DR. ZEKİ SALİH ZENGİN</i>	5
II. AHLAK, ETİK VE AHLAK FELSEFESİ <i>DOÇ. DR. MUSA KAZIM ARICAN</i>	11
III. İSLAMDA ÇALIŞMA VE ÇALIŞMA AHLAKI <i>PROF. DR. AHMET YILDIRIM</i>	24
IV. İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE AHLAK-MUTLULUK İLİŞKİSİ <i>DOÇ. DR. MURAT DEMİRKOL</i>	32

TAKDİM| PROF.DR. MUSTAFA SITKI BİLGİN

Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar serisi ULİSA çatısı altında tasarlanan yeni bir seminer serisidir. Bu seminer serisi, genelde sosyal bilimler ve özelde ise uluslararası ilişkiler ve strateji ile ilgili kavramların doğuşu, ne anlama geldiği ve kullanım alanlarının akademik bir ortamda tartışılmasını sağlamak üzere planlanmıştır. Bu kapsamda ahlak, etik, strateji, güç, savaş, barış, güvenlik, adalet, düzen gibi güncel olarak sıklıkla kullanılan ancak anlamları üzerinde çeşitli tartışmaların olduğu kavramların bilimsel olarak ve detaylı bir şekilde ele alınması hedeflenmiştir.

Bu toplantıların, YBU’ da lisans ve lisansüstü seviyede eğitim gören öğrenciler ve akademik personel için ilgi çekici ve faydalı olacağı düşünülmektedir. Toplantı konularının kavram ve temaları, değişik bölümlerden gelen taleplerin Enstitü tarafından değerlendirilmesiyle belirlenmektedir. Mevcut bülten, ilki “AB Değerler Paneli” başlığı altında yayınlanan Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Panel serisinin ikincisinde yapılan sunumlardan hazırlanmıştır. Bülten, “İslam’da Ahlak ve Etik” Panelinde sunum yapan akademisyenlerin konuyla ilgili değerlendirmelerini içermektedir.

Tam olarak aynı anlama gelmeseler de birbirleri yerine kullanıldığına sıklıkla şahit olduğumuz Ahlak ve Etik kavramları, günlük hayatımızı yönlendiren en önemli değer ve kuralları içermektedir. Özellikle İslam Dini’nin bu konuları nasıl ele aldığına akademik ve ilmi bakımlardan incelenmesi ve tartışılması, kamuoyunda günlük hayatta oluşan yanlış düşünce, algı davranış ve düşünceleri düzeltme noktasında son derece önem arz etmektedir. Sözlerime son verirken bültenin ortaya çıkmasında emeği geçen akademisyen hocalarımıza ve yayında katkı sağlayan enstitü personeline teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

I. İSLAM, AHLAK VE ETİK| PROF. DR. ZEKİ SALİH ZENGİN

Kavram

Arapça, hulk kelimesinden türetilen ve huy, tabiat, karakter anlamında kullanılan ahlak, insanın iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesine neden olan özellikleri ve gerçekleştirdiği irâdî davranışların sonundaki nitelendirilmedir. Bir davranışın ahlaki olarak nitelendirilebilmesi için irâdî ve kişide yerleşik (içselleştirilmiş) hale gelmiş olması gerekir. Ahlak, bir yönüyle insanın yaratılıştan getirmiş olduğu özelliklerdir. Bu özelliklerin din, insan ve toplum tarafından doğru ve iyi olduğu kabul edilen esaslara uygun olarak biçimlenmesi, kalıcı ve iradî davranışlar haline getirilmesi eğitim aracılığı ile gerçekleştirilir. Ahlak insan için söz konusu olabilecek bir kavramdır; zira hem kaynağı ve varlık amacı açısından *insan onuru*, hem idrak edebilme gerçekleştirebilme kabiliyeti açısından *akıl ve irade* ile doğrudan ilişkilidir. Bütün bunların gerçek anlamda insan ile ilgili olduğu bilinmektedir.

Ahlakın bireysel yönü olduğu gibi aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemesi ve toplumsal yapıdan etkilenmesi itibarıyla sosyal yönü de vardır. Ahlâkî gelişim, çocuğun davranışlarına yön veren, değer biçen, içinde yaşadığı toplumun kural ve değerlerini, kültürünü kazanması sürecidir. Bunun da ötesinde ahlak, teorik ve pratik yönleri ile bir ilim ve eğitim alanıdır. Çoğu kez birbirinin yerine kullanılan ahlak ve etik, ortak yönleri olan ve birbiri ile ilişkili olmalarına rağmen farklı kavramlardır. Ahlak üzerine düşünmeyi amaçlayan etik (ethic), felsefenin temel faaliyet alanlarından birisidir. Bu açıdan etik, ahlakın teorik yönünü ifade etmektedir.

Felsefe, Din ve İnsan

Ahlak, düşünce ve inanç alanlarında öne çıkan yönleri ile hem din hem de felsefenin temel konularından birisi olmuştur. Kaynağı, konuları ve yaklaşımları farklı da olsa din ve felsefe, insanı ve insan hayatını amaç, davranışların düzenlenmesi yanında, insanı geleceği açısından açıklamayı ve biçimlendirmeyi hedefler. Ahlak, insanın varlığının doğal bir parçasıdır ve mutlaka geliştirilmesi gerekir. Bu doğal parçanın hangi değerlere bağlı olarak, hangi amaçlara göre ve nasıl geliştirilmesi gerektiği ayrı bir meseledir. Burada asıl vurgulanması gereken husus, ahlakın insanı hedef alan özelliğidir. Din ve felsefe ortak payda olarak insanı esas alır. Felsefenin insanın ve hayatın problemlerine çözüm ararken temel hareket noktası insan aklı ve düşüncesidir. Dinin ilahi temele dayanması, insan aklını ve düşüncesine önem vermediği anlamına gelmez. Her şeyden önce dini söylemin anlaşılması ve yerine getirilmesi insanın aklını doğru biçimde

kullanılabilmesine bağlıdır. Özellikle Kur'an'ın insanın düşünebilme yeteneğine ve bunu kullanılmasının gerekliliğine yaptığı vurgu, insanın dini sorumluluğunun temel şartı olarak bu yeteneği kullanabilmesini araması ve hakikati aramak adına yapılan ilmî çalışmaları teşvik etmesi insan aklı ve düşüncesine verdiği önemi gösterir. Temelde insanı esas alan din ve felsefenin birbirine alternatif olarak görülerek çatışma alanı oluşturmak yerine, kaynak ve yöntem farklılıkları ile birlikte, işbirliği yapmaları doğru bir yaklaşım olacaktır. Din, felsefe, ahlak ve insan, birbirinden ayrı değerlendirilemeyecek birer olgudur. Farklılık ancak bu kavramların birbirleri ile ilişkisi, değerlerin belirlenmesi ve nitelenmesi konularında söz konusu olabilir. Gerçekten de ahlakın dayandığı ilkelerin ya da ahlaka temel olan değerlerin evrensel, doğal ya da fitrî yönü olduğu gibi öznel bir boyutu da vardır. Bu noktada kültür ve inançtan söz etmek gerekir. Kültürü biçimlendiren temel unsurlarından birisi olarak dinin, ahlakî değerlerin belirlenmesinde ve yaşatılmasında önemli rolü vardır. Her din, insan davranışlarının kendi inanç esaslarına uygun olarak biçimlenmesini hedefler. Belirli zaman, mekan ve biçimlerde yapılması istenilen ibadetlerin amacı, insan davranışlarının olumlu yönde geliştirilmesidir. İbadetlerle kontrol altına alınan olumlu davranışların, hayatın diğer zamanlarında da yaygınlaştırılması beklenir. Din, insanın sadece kutsal ile ilişkilerini değil, kendisi ve diğer insanlarla olan ilişkilerini de düzenlemeyi hedefler. Bu nedenle din, barış ve huzurun tesis edildiği bir dünyanın kurulması için sorumluluk, dürüstlük, adalet, yardımlaşma ve sevgi gibi değerlerin insan davranışlarına yansıtılması ve yaşatılmasını ister.

Ahlakın Temellendirilmesi

Ferdî ve sosyal hayatımızla ilgili davranışlarımızı niteleyen ve yaşatılması hedeflenen ölçütler olan değerler ile ahlak arasında açık bir ilişki vardır. Değerler, insanın toplum içinde nasıl hareket edeceğini belirten kuralları belirleyen, yönlendiren, anlamlandıran, teşvik eden ve sakındıran ortak inançlardır. Ahlakî kurallar, değerlerin belirlenmesi ve içinin doldurulması hususunda kaynak olduğu gibi, yaşatılması hususunda da başlıca dayanağıdır. Ahlaki bir dayanağı olmayan ya da açıklanamayan bir değer benimsenmesi söz konusu olamaz. Ahlak ve onun beslediği değerleri yahut kıymet ölçütlerini belirleyen kaynaklar olarak insan, sosyal yapı ve kutsaldan söz edilebilir. Bunlar her ne kadar birbirinden ayrılamaz ise de hangisinin ahlaki değerlere kaynak olduğu hususunda farklı görüşler vardır.

Ahlaki değer ve ilkelerin temellendirilmesi hususunda akıl, vicdan ve sezgileri ile insanın kendisinden hareket mümkündür. Bu görüşe göre insan, kendi kendisine yeten bir varlık olarak

kendi ahlak esaslarını belirleyip uygulayabilir. Bir diğer görüşe göre ise ahlakın temellendirilmesinde toplumun huzur, barış ve yarar beklentisi asıldır. Bir arada yaşayan insanların ihtiyaç duyduğu sosyal düzen ve güven ortamının sağlanması, ahlakî değerler etrafında oluşturulacak toplumsal mutabakat ile mümkün olabilir. Başka bir görüşe göre ise iyi ve kötü olarak nitelenen ve böylece ahlakî değer taşıyan her şeyi belirleyen Allah'tır. Allah'ın emirleri iyi, doğru ve güzel, yasakladıkları ise kötü, yanlış ve çirkindir.

Ahlakın temelini insan ve toplumda gören ilk iki görüş, göreceli ve bireysel ya da toplumsal çıkarıcılığa dayanması nedeni ile ahlakî davranışları, benimsenme ve gerçekleştirilme konusunda zaafa uğratabileceği gerekçesi ile tenkit edilebilir. Bu nedenle ilahî temele dayalı, beşerî-dünyevî beklentiye dayanmayan bir amaçla erdemli davranışların gerçekleştirilmesi, *ahlakî* olmak niteliğine daha yakıştır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki ahlaki davranışların kazandırılması ve yaşatılmasında, her üç temelin de göz ardı edilmeden birlikte ele alınması çok daha tutarlı olacaktır. Diğer taraftan ahlakın temelini kutsal/ilahî olana dayandırılması, insan ve toplum gerçekliğinin göz ardı edildiği ya da önem verilmediği anlamına gelmez; aksine insan ve toplumla ilgili olan ahlak kavramının çok daha sağlam bir dayanakla, gerçek anlamda ve güçlü biçimde desteklenerek gerçekleşmesine imkan sağlar.

Bu hususta özellikle Kur'an'ın ahlaki davranışlarla ilgili taleplerinde insan ve toplum vurgusu yapılmaktadır. Mesela *Biz zulmetmekte olan nice beldeleri kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka başka toplumlar meydana getirdik* (Enbiya 21/11) ayetinde zulmün toplumsal sonucu bildirilerek, adalet kavramının toplumun devamlılığının sağlanması açısından değeri hatırlatılmaktadır. Yine, *Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır* (Şems 91/7-10) ayeti ile ahlakın insanı hedef alan tarafı ortaya konulmaktadır.

Bu kaynaklardan beslenen değerlerin evrensel/objektif ve mahalli/sübjektif yönleri vardır. Mesela misafirperverlik evrensel açıdan benimsenen bir değerdir. Ama bunun hangi şartlarda ve nasıl gerçekleştirileceği konusunda farklı anlayış ve uygulamalar da söz konusudur. Ahlakî değerler konusunda inanç, kültür, coğrafya gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan farklı anlayış ve uygulamaları birer kültürel zenginlik olarak kabul etmek gerekir.

İslam ve Ahlak Eğitimi

Ahlak, inanç ve ibadet ile birlikte bütün dinlerin göz ardı etmediği temel konulardan birisidir. Dinin kendi inanç ve ibadet esasları ile birlikte erdemli davranışlara sahip inanırlar yetiştirmek amacı vardır. Din, hem amaçların belirlenmesi hem de bu amaçlara uygun pratik davranış biçimlerine sahip ideal insan modelinin ne olduğu konusunda tespitlerde bulunur. İslam'ın da aynı yönde hedefleri vardır. Ahlaki olanın ne olduğu konusunda belirlediği anlayış ve davranışlar olan İslam, bunların niçin ve nasıl insan davranışı haline getirilmesi konusunda da gerekçelere sahiptir.

İslam inancına göre insan en güzel biçimde yaratılmıştır. Başta akıl olmak üzere sahip olduğu yeteneklerle diğer varlıklardan üstün, Allah'ın kendisine hitap ederek muhatap aldığı bir varlıktır. Bütün bunlar insanı başta Allah olmak üzere kendisi ve diğer yaratılmış bütün varlıklara karşı sorumlu hale getirir. Dünya, bu sorumlulukların farkına varılarak yerine getirilmesi gereken yerdir. İnsanın, asıl ve sonsuz olan ahiret hayatı, dünya hayatında bu sorumlulukları ne derece yerine getirdiği ile doğrudan alakalıdır. İslam, fiilen yerine getirilmesi gereken bu sorumlulukları hangi amaçla ve nasıl yerine getirmesi gerektiği konusunda insanlara bilgiler verir. Bunun için önce doğru bir inanca sahip olmak, ardından da inancın öğütlediği doğru davranışları yerine getirmek gerekir. Kısaca özetlediğimiz İslam inanç sisteminde, insan davranışlarının ahlakî değerlere uygun hale gelmesinin, Hz. Peygamber'in *Ben ancak güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim* hadisinde de belirtildiği üzere, mutlak ve nihaî bir amaç olduğu görülür.

Ahlak esasları sadece teorik anlamda belirlenen değil, belki bundan daha önemli olarak uygulama boyutu, davranışa ve hayata dönük yönü olan bir olgudur. Bu nedenle ahlak, insan davranışlarının biçimlendirilmesi amacı taşıyan eğitimin en temel konuları arasında yer almıştır. Ahlak eğitimi, insanın yaratılıştan getirmiş olduğu özelliklerin, ahlakî esaslara uygun olarak iyi yönde geliştirilmesi çabasıdır. Eğitimin temel hareket noktası olan amaçların belirlenmesi ve nitelenmesinde ahlakî erdemlerin insan davranışlarına yansıtılması her toplumda ve her dönemde daima var olmuştur. Bu nedenle ahlakın evrensel ilkelerinin yanında kendi kültürümüze ait güzel ahlaka dair davranış kalıplarının yeni nesillere davranış olarak kazandırılması eğitimin en temel hedefi olmuştur. Ahlak eğitiminde temel alınacak değer ölçütlerinin neler olduğu konusunda inanç unsuru gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur.

Ahlak eğitimi, İslam eğitim anlayışının temel ve belirleyici yönünü oluşturur. Her insan yaratılışı ile birlikte kendine has birtakım özellikler ve potansiyele sahip olarak dünyaya gelir. Söz konusu bu yetenek ve özellikler insanın zihin, duygu, bedensel özellikleri yanında bireysel ve sosyal yönlerini de kapsayan oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Mesela kimi insan matematiğe ilgi duyarken, diğeri müzik bir başkası ise spora ilgi duyabilmektedir. Diğer taraftan her insan, insan olmasından kaynaklanan, doğasında/fitratında var olan birtakım özellikler ile dünyaya gelir. Kimi insan daha halim-selim iken diğeri tez canlı, bir diğeri maddiyata daha çok eğilimli olabilmektedir. Eğitim, insanın sahip olduğu bu özelliklerin iyi yönde gelişmesini sağlamak ve kontrol altına almak çabasıdır. Eğitimin temel amacı insanın yaratılış nedenini idrak ederek, sorumluluklarının farkına varması ve yerine getirmesini sağlamaya çalışmaktır. İnsanın aklına ve duygularına hitap edilmesi yeterli olmayıp, bilginin insanın fiili/psiko-motor davranışlarına da yansması gerekir. Bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor alanlarda gerçekleşen eğitiminin her üç alanda da insan davranışı haline gelmesi hedeftir.

Kur'an'da birr, amel-i salih, hayır, maruf, ihsan ve istikamet gibi güzel ahlaka ism, dalal, fahşâ, seyyie, münker, fîsk ve zulüm gibi kötü ahlaka dair davranışları niteleyen ifadeler bulunmaktadır. İyi davranışlar övülerek, özendirilirken kötülüklerden sakınılması istenir : *Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşeri ve ahlâki bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.* (Bakara 2/27). *Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar salihlerdendir.* (Al-i İmran 3/114).

İslam ahlak eğitimi, inanç ve ibadet kavramları ile ilişkili olarak kendi içerisinde bir sistem oluşturmuştur. Güzel ahlaka ilişkin davranışların başta Allah olmak üzere insanın kendisi, ailesi, toplumu ve bütün insanlık için gösterilmesi gerekir. İyiliğin kaynağı Allah'ın bizzat kendisidir. İnsan yaratılışı ile birlikte iyi ve kötü özellik/potansiyele sahip olmakla birlikte her ikisini ayırt edebilme ve davranışlarını kontrol edebilme gücüne/iradeye sahiptir. Bu nedenle de sorumluluk taşır. İnsanın sorumluluğunun gereğini yerine getirebilmesi için sahip olduğu potansiyeli ve davranışlarını kontrol ederek geliştirmesi, kendisini kötülüklerden uzaklaştırması gerekir. İslam, insana sorumluluğunu hatırlatan ve nasıl yerine getireceğini gösteren yolları ve bilgileri sunar. Bütün bunlar insan için önemlidir; zira insanın ebedi olan ahiret hayatında elde edeceği ödül ve ceza, dünyadaki iyi ve kötü davranışlarının sonucu olacaktır. Bu da ancak eğitim

vasıtası ile olabilir. Şu halde ahlak eğitimi İslam eğitim anlayışı içerisinde son derece önemli bir yere sahiptir.

İslam ahlak anlayışı Kur'an ve Sünnet kaynaklıdır. İyi ve kötünün belirlenmesinde asıl ölüyü bu iki kaynak belirler. Güzel ahlaka dair bilginin davranışa yansımamı istendiği gibi bu davranışların insan hayatının tamamına ve her alanına yayılması da istenir. Her ne kadar inanç, ibadet ve ahlak olarak sıralanan dini bilgiler içerisinde ahlak son sırada yer alır ise de bu durum önemsiz görülmesinden değil, her üç kavramın birbirini tamamlama ve diğerinin n Şartı olmasından kaynaklanmaktadır. Peygamberimizin güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini ifade eden hadisi inanç ve ibadetin n Şart ve baŐlangıç, güzel ahlakın ise elde edilmesi gereken bir sonuç olduğunu ortaya koymaktadır. .

II. AHLAK, ETİK VE AHLAK FELSEFESİ| DOÇ. DR. MUSA KAZIM ARICAN*

'Bir insanı ahlâken eğitmeden, sadece zihnen eğitmek, topluma bir bela kazandırmak demektir'.
Theodore Roosevelt.

Aklında merak, şüphe ve saygı uyandıran iki şey vardır: Üzerimde yıldız gibi parlayan cennet ve içimdeki ahlak yasası. I. Kant.

Giriş

Bu konuşmada ahlak ve etik kavramları değerlendirildikten sonra aralarında herhangi bir fark olup olmadığı üzerinde durulacak, ardından ahlakın temellendirilmesi ve zihniyetle ilişkisi ele alınacaktır. Ahlak nedir? Etik nedir? Ahlak ve etik arasında ne tür bir fark vardır? Ahlak felsefesinin ahlak ve etikten herhangi bir farkı söz konusu mudur?

Halkımız 'bu ahlaksızlıktır' sözüne çok büyük tepki gösterirken, 'bu etik değildir' sözüne hiç tepki vermez. Etik'in manevi bir müeyyidesi olmadığı düşünülür. Kimi zaman da etik ve ahlak eş anlamlı, biri diğ erinin yerine kullanılabilen kavramlar olarak görülür. Acaba bu durum doğru mudur?

Her şeyden önce ahlak ile etik arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. İkisi günlük konuşmalarda sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak bu ikisi felsefede farklı anlamlarda kullanılmaktadır. İngilizce'de ahlak karşılığında kullanılan 'moral' kelimesi, Latince 'moralis' kelimesinden türetilmiştir. Moralis, adet, karakter, hal ve hareket tarzı demektir. İngilizce 'ethics' Grekçe 'ethos' kelimesinden türemiş olup, alışkanlık anlamında kullanılmaktadır.

Ahlak doğru ve yanlış davranış *pratiğidir*. Etik (Grekçe ethos=alışkanlık) ise doğru ve yanlış davranış *teorisidir*. Ahlaki değil etik ilkelerden; etik değil de ahlaki bir davranış tarzından söz edebiliriz. Dolayısıyla ahlak davranış kurallarını, etik de uyulması gereken ilkeleri ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle etik, bir kişinin belli bir durumda dikkate alması gereken değerlerle ilgilidir; ahlak ise bunun hayata geçirilmesidir.

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü.

Söz gelişi bunu somut bir şekilde şöyle dile getirebiliriz: Tıp etiğinden söz edilebilir, ama tıbbi ahlaktan pek söz edilemez, ancak bir doktorun ahlakından bahsedebiliriz. Tıp etiği, mesleğin gözetmeye çalıştığı ya da çalışması gerektiği, acının dindirilmesi gibi genel ilkelerle ilgilidir; bir doktorun ahlakı ise onun kendi kişisel davranışıyla ilgilidir ve hastalarından çok komşularının ve arkadaşlarının ilgi alanına girer.¹

Demek oluyor ki etik, insan davranışının ilkeleri, ahlak da bu ilkelerin tikel bir durumda uygulanması ile ilgilidir. Etik tutumlarımız olduğu ve hayatımızda her gün ahlaki tavırlar içine girdiğimiz bir gerçektir.

Etik ilkelerle ahlak kuralları arasındaki temel ayrım şöyle de dile getirilebilir: Etik ilkeler insan davranışının süregiden amaçlarıyla ilgiliyken, ahlak kuralları bu amaçların gündelik durumlarda uygulanmasıyla ilgilidir.²

Öte yandan seçimin/özgürlüğün olmadığı yerde ahlak da olmaz. Seçimle gerçekleşen her eylem ahlaki bir davranıştır ve sorumluluk içermektedir. Müeyyideyi haizdir. Seçimin olmadığı yerde, ahlaki yargı yapılamaz ve seçim varsa, bundan kaçılmaz. Kısacası nasıl davranacağına ilişkin hiçbir tercih hakkı tanınmamış kişi ahlaki temelde eleştirilemez.

Ahlak felsefesi ise, her felsefe dalında olduğu gibi, felsefi bakış açısıyla ahlak alanına, ahlakın temel sorunlarına, iddialarına yönelik irdeleme, sorgulama ve çözümlemelerdir. Ahlak felsefesinin ahlaki olana genelde yaklaşımı iki şekilde olmuştur. Bunlardan biri, ‘insan için iyi hayatın ne olduğu’ sorusu ile ‘insanın nasıl yaşaması gerektiği’ sorularına cevap aramasıdır. İkincisi de ahlak teorilerinin yeterince açık olmayan kavram ve önermelerini açıklığa kavuşturmak, çözümlemektir.

Kavram Analizi

‘Bir memleketin nüfusunun %10’u ahlaksız ise ve kalan %90 nüfus bu ahlaksızlığa göz yumuyorsa o memleket ahlaksız demektir’.

Ahlak ve ahlaksızlık mı? İyi ahlak ve kötü ahlaktan mı? söz etmek gerekir. Diğer bir ifadeyle ahlaksız ya da ahlaktan yoksun insanlar olabilir mi?

¹ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak Ahlak Düşüncesine Giriş*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay. 1995 İstanbul, s. 45, 46.

² Billington, age, s. 59.

İslam düşünce geleneğinde ahlak ya da ahlaksızlıktan değil de iyi ahlak ve kötü ahlaktan söz edilmektedir: Ahlakı hamide ve ahlakı zemime. Esasen Aristoteles ve Kant gibi filozoflar da insanın temelde ahlaki bir varlık olduğunu savunurlar. Aristoteles'e göre insan, erdemlere sahip olup olmamaya göre iyi ahlak ya da kötü ahlak sahibi olmaktadır. İnsani değer, ahlak sahibi olmaktan öte erdem ya da fazilet sahibi olmaktır: Cesaret/yiğitlik, cömertlik, iffet/ölçülülük ve adalet. Adalet aynı zamanda tüm erdemleri kendinde içermektedir. Yine ona göre ahlaki erdemler eğitimle kazandırılmalıdır. Yani ahlak eğitiminden söz etmektedir. *'Erdemleri önce deneyerek kazanırız, sanat örneğinde de bu olur. Zira öğrenmek için önce yapabilmemiz gerekir, yaparak öğreniriz, yani insanlar bin yaparak usta olurlar ve lir çalarak lirci olunur; aynı biçimde adil işler yaparak adil hale geliriz, terbiyeli işler yaparak terbiyeli oluruz, cüretli işler yaparak cesur oluruz. Bu Devlet'te olanlarla doğrulanmıştır; bu yüzden, yasa koyucular onlar için davranış kuralları koyarak onları iyi yurttaş yapar... Başka insanlarla ilişkilerimizde yaptığımız eylemler sayesinde adil ya da adaletsiz oluruz ve tehlike anında yaptığımız şeyleri yaparak ve kendimizi korku ya da güven duymaya alıştırmak, cesur ya da korkak oluruz.'*³

Buna karşın çağdaş batı ahlak felsefesinde *ahlaksız* ve *ahlak dışı* kavramları kullanılmaktadır. *Ahlaksız*, 'bilinen tikel bir ahlak kuralına uymayan' anlamında kullanılırken; *ahlak dışı*, 'ahlakla ilgili ve bağlantılı olmayan' anlamında dile getirilmektedir. Kaldırımı pisleyen bir köpeğe ahlaksız denemeyeceği (ama bunu engelleyecek önlemler almamışsa sahibi ahlaksızlıkla nitelendirilebilir) gibi yemeğini yerlere saçan bebeğe de ahlaksız denemez. İnsanlar ancak doğru ile yanlış arasındaki farkı anladıklarında ahlaksız olabilirler. Dolayısıyla bu farkı anlayamayan psikopat, ahlaksız değil, ahlak dışıdır.⁴

Ahlakın Neliği

Ahlak Arapça hulk kelimesinden gelmektedir. Arapça din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara gelen hulk ya da huluk kelimesinin çoğulu olan ve Türkçe'de tekil bir kelime olarak kullanılan ahlak, kelime anlamı ile huy, karakter, hal ve hareket tarzı manalarına gelmektedir.⁵

Ahlak kelimesinin açıklamasını Gazali şöyle yapmaktadır: 'Ahlak nefiste yerleşmiş bulunan bir yetidir (melekedir) ki, ondan fikri bir zorlamaya lüzum kalmaksızın filler kolayca

³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu, 2012 Ank. s. 30.

⁴ Billington, age, s. 46.

⁵ Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, TDV Yay., Ank. 1992, s. 1.

ortaya çıkar'.⁶ Bir başka şekilde ahlak, 'insanın toplum içindeki her türlü davranışlarını ve onlarla olan ilişkilerini düzenlemek maksadıyla ortaya konulan ilkelerin, kuralların tamamı' şeklinde de tanımlanmaktadır.⁷ Bu tanım yanında ahlakın 'fertlerin iradi hareketleriyle ilgilenen bir alan' olduğunu ifade eden tanımlar da söz konusudur.

Çok fazla uzatmadan ahlaka ilişkin özet bir değerlendirmeyi şu şekilde ifade edebiliriz: 'Kelime anlamı ile huy, hal ve hareket tarzı gibi manalara gelen ahlak, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradi hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır. Zamana, toplum ve kültürlere göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlak, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir'.⁸

Bununla birlikte ahlak tanımlarında yer alan ve nefiste köklü bir şekilde yerleşen bu halden, akla ve dine uygun, iyi ve mükemmel fiiller (hikmet, adalet, iffet, cesaret, cömertlik, fedakarlık vb. gibi şeyler) çıkarsa, buna '**iyi ahlak**', *güzel huy*; eğer düzensiz, kötü fiil (cehalet, zulüm, iffetsizlik, korkaklık, cimrilik, kendini düşünme, haset vb. gibi şeyle) çıkarsa, buna da '**kötü ahlak**', *fena huy* denir.⁹

Ahlaki Değer (Değer)

Hayata iyi, doğru ve güzel olarak mana katan, ahlaki yaşayış kazandıran, hayatı yaşanır hale getiren inançlar ve onlara uygun davranışlardır. Ahlaki değerler bağlamda değerler eğitimi şeklindeki bir kullanım doğru olmayıp, karakter eğitimi şeklinde bir kullanım doğru olmaktadır.

Ahlaki değerler, insanın varlık şartıdır. İnsan, ahlaki değerlerini varlıklarla kurduğu ilişkiler neticesinde meydana getirir. Ahlaki değerler, sadece insanla ilgilidir, ona sahip çıkan, koruyan ve yaşatan insandır.

Ahlaki Temellendirme Sorunu

İnsanların sahip olduğu ahlakî değerlerin, medeniyetlerin doğuşu ve yükselişinde çok temel bir rol oynadığı yadsınamaz bir hakikat olsa gerektir. Ancak ahlakî değerlerin temelinde

⁶ Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, c. III, s. 49.

⁷ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Hü-Er Yay. 2009 Konya, s.15.

⁸ Kılıç, a.e., s. 2.

⁹ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlak*, 1316 İst. s. 5.

bir zihniyet söz konusu mudur? Diğer bir ifadeyle, varoluş şartları gereği ahlakî bir varlık kabul edilen insanın ahlakî tutumu, herhangi bir şekilde zihniyetle ilintili midir?

Esasen ahlakı ne ile temellendirdiğimiz, onun hangi zihniyetle ilişkilili olduğunu ortaya koymaktadır. Akılla mı, duyguyla mı, sezgiyle mi, din ile mi temellendiği, ahlakın hangi zihniyetle ilişkilili olduğunu göstermektedir.

Öte yandan insanlığın her döneminde, farklı yapıda olduğu üzere, çağımızda da, ahlakî bir kaos yaşandığı göz ardı edilemeyecek bir vakiydir. Bu çerçevede acaba bu çağın ahlakî sorunları ve ahlakî sorunların oluşum nedenleri nelerdir? İnsanlığın, her dönemde ahlakî sorunlarla boğuşmasının nedeni nedir? Acaba bu sorunların temelinde bir zihniyet problemi söz konusu mudur?

Bu konuşma, bir medeniyet inşası ideali ve ödevi olan günümüz insanının, bu sorunun üstesinden gelebilmesi için, öncelikle ahlakî değerlerini sağlıklı bir şekilde, toplumunun her bir bireyine içselleştirmesinin gereğini iddia etmektedir. Ancak bu noktada, söz konusu ahlakî değerlerin inşası ve günümüz dünyasının ahlak sorunları bağlamında, sahip olunan zihniyetin mi bir ahlakî tutum doğurduğu, yoksa ahlakî tutum ve davranışın mı bir zihniyet oluşturduğu sorgulanmalıdır.

Problem

Modernleşme kervanına katılan birçok birey, değerlerini, inancını, köyünü ve yaşamını çevreleyen olgulardan ayrılmakta, böylelikle inancından, değerlerinden ve kültüründen kaynaklanan geleneksel kimliğini kaybetmekte ve nevhur bir zihniyete sahip olmaktadır.

Bu bağlamda, özellikle Müslüman toplumların sosyal yapıları dikkate alındığında ciddi ahlaki sorunların had safhada olduğu gözlenmektedir. Rüşvet, hırsızlık, yalan, adam öldürme, zulüm, baskı, hakkaniyetsizlik, adaletsizlik, adam kayırma, tecavüz gibi belki de bir kısmını sayamadığımız birçok ahlaki sorun, Müslüman toplumların yakasına yapışmış gözükmektedir. Söz konusu ahlaki sorunların bazıları, Müslüman olmayan toplumlardan daha fazla düzeyde dikkati çekmektedir.

Burada sorun teşkil eden husus, ahlaki anlayışının temelini dinden yani İslam'dan alan bir toplumun, inancının aynı zamanda ahlaklılığı içeriyor olmasıyla birlikte, bu düzeyde ahlak sorunlarıyla boğuşuyor olmasıdır. Ciddi bir 'inanç ahlakı veya iman ahlakı' problemi

gözlenmektedir. Yani gönülden inanan kişinin, aynı zamanda ciddi ahlaki zafiyetler göstermesi önemli bir paradoks teşkil etmektedir. Söz gelişi camide aynı safta namaz kılan satıcı ve alıcının bir ticari ahlak sorunu yaşaması, sorgulanması gereken bir durumdur. Aynı safta namaz kıldığı bir satıcı tarafından terazide eksik tartılan mal almakla veya çürük domateslerle aldatılan bir alıcının konumu, ahlak ve zihniyet ilişkisinde sorunsal bir durumun olduğunu göstermektedir.

Güncel Ahlakî Sorunlar ve Zihniyet Problemi

Günümüzde, artık feragat, yardımseverlik, fazilet ve iyi niyet gibi duyguların ‘aptallık sayıldığı’ bir ahlak zihniyeti ile karşı karşıya olduğumuz muhakkaktır. Böylesi bir zihniyetin oluşumu da, günümüz insanının ruh ve madde dengesinde, tercihini, büyük oranda maddi olandan yana kullanmasından kaynaklanmaktadır.

Bilindiği üzere insan, ruh ve maddeden oluşmuştur. İnsanın hem birey olarak hem de fertlerden oluşan toplum olarak, sağlıklı gelişebilmesi ve mutlu olabilmesi, ruhî ve maddî ihtiyaçları arasında bir denge kurmasına bağlıdır. Söz konusu maddî ve manevî denge kurulamadığı zaman hem ferdî hem de toplumsal planda ciddi sarsıntılar başlamakta ve ahlakî düzen bozulmaktadır. Bu dengenin maddî ya da manevî dengeden biri lehine bozulması benzer ahlakî sorunları doğurmaktadır.¹⁰

Ruhî ve maddî dengelerden, ruhî dengeyi, din, ilim, felsefe ve sanat gibi manevî değerler karşılamaktadır. İnsan, eğer, ruhunu bunlarla yeteri kadar doyuramazsa, her türlü kötülüğün pençesine düşebilecek konumda olur. Dolayısıyla insandaki ruh-madde dengesi, madde lehine bozulduğunda, ‘manevî bir sefaletin’ içine düşmekte ve onda ahlakî sarsıntılar baş göstermekte, feragat ve fedakârlık duygularını kaybetmektedir. Madde-ruh dengesi de her zaman peygamber, veli, pir, feylesof ve mefkûre sahiplerinin gayretleriyle kurulmuştur.¹¹ Oysa günümüzde bireylerin ve toplumların ahlakî zihniyetini inşa etmede, artık sözü edilen fertlerin ne kadar rolünün bulunduğu tartışılabilir bir husus olsa gerektir.

İnsanda bir muvazene halinde olması gereken ruh-madde ilişkisi tamamen ruhun lehine ya da maddenin aleyhine bozulduğu durumlarda ise, uyşuk, pısrık, miskin ve fosilleşmiş bir

¹⁰ Recep Kılıç, ‘Osman Turan’a Göre Ahlâk ve Tarih İlişkisi’, *Dini Anlamak Üzerine*, Ed. Recep Kılıç, Ötüken Yay., İst. 2004, s. 179.

¹¹ Kılıç, agm, s. 180.

yapının ortaya çıkması çok olağandır.¹² Şu halde, sağlıklı bir ahlaki zihniyet için, uyumlu bir ruh-madde dengesi kaçınılmazdır.

Öte yandan günümüz insanının ‘güzel ya da mutlu hayat’ tanımı, genellikle içinde mal, mülk, makam, mevki gibi maddi imkânları barındırırken, erdem, ahlaki düzen ve ruhi refah olgularını içermemektedir. Öyle gözükmektedir ki günümüzün rağbet gören zihniyeti, tüketim kaynaklı değerlerin hâkim olduğu ve kişisel tatmini ön planda tutan anlayıştır.

Hele hele İslam ahlak kurallarının egemen olduğu gerçek anlamdaki dindar bir toplumda, bireyler sahip oldukları siyasi veya ekonomik güçle değil, tamamıyla ‘insani’ erdemler ve değerlerle kabul görmelidir. Ancak günümüz popüler kültürü, Müslüman toplumlarda da insanın ruhsal/manevi boyutuna zarar veren bir tür materyalist hedonizmi yaygınlaştırmakta ve böylece İslam’ı kınayıcı politik argümanlar geliştirmektedir. Zira bugünün modern Batı sekülerizmi, insanlığa ‘güzel hayat’ algısı altında, manevi ve ahlaki değerlerden yoksun, materyalist bir hedonizm, sadece kendi duygularını tatmin eden egoizm ve Batının seküler liberalizm kültür ve zihniyetini empoze etmektedir. Böylece kendi maneviyatından ve kültüründen yoksun seküler zihniyetler gelişmektedir. Bu bağlamda yaygın Batı ahlak zihniyetinin temel özelliğinin bireycilik, hükmetme arzusu, tüketim çılgınlığı, bedeli ne olursa olsun maddi şeylere sahip olma ve istif etme için duyulan müthiş istek, olduğu belirtilebilir. Oysa geleneksel İslam ahlak zihniyetinin de tam tersine sabır, telaşa kapılmamak ve denge olduğu ifade edilebilir.

Kanaatimiz odur ki, Müslüman toplumlar, tarihte dahi, bugün Batı medyasının tehdit ettiği kadar tehdit edilmemiştir. Bu tehdit ahlak zihniyetini hedef almaktadır. Söz konusu Batı ahlak zihniyeti, tüketim kültürü ve negatif özgürlük ile desteklenmektedir. Bu zihniyet, kitle iletişim araçlarıyla özellikle de televizyonla yaygınlaştırılmaktadır. Televizyonla üstün ve soylu insani değerlerin aktarılması yerine, insanın en aşağılık şehvi arzularını tatmin edici marazlar aktarılmaktadır. Kötü programcılık takdir edilir olmuş, böylece çürümüş, ahlak dışı ve yıkıcı değerleri yaygınlaştıran etkinlikler başarı olarak sunulmuştur. Artık, tarih boyunca makul tüm toplumlarca ve bütün inançlar tarafından yıkıcı ve bölücü olarak kabul edilen, tamahkârlık, sefahat, şiddet, şatafat, şamata, şehvet düşkünlüğü, sınırsız ölçüde kendi zevkine düşkünlük ve ahlaki sınırların bulunmaması gibi negatif değerler, günümüz masum zihniyetlerinin ve

¹² Kılıç, agm, s. 181.

çocuklarının önüne konulan göz alıcı yiyecekler olmuştur. Hatta postmodern anlayışın saygısızlığı ve kargaşası içinde, insani değerlerin en yücesi olan haysiyet sahibi olmaya da neredeyse izin yoktur.

Bir diğer önemli husus ise, insan örgütlenmesinin en temel birimi olan aile de, dünya çapında muzaffer olmasına rağmen Batı uygarlığında tehdit ve tehlike altındadır. Denebilir ki, Müslümanların çağdaş Batı kültürüyle aralarındaki en önemli kavgalardan biri, Batı ailesinin çözülmesidir. Zira ailenin, bireylerin ahlaki oluşumları ya da ahlak zihniyeti üzerindeki yetkin işlevi, adeta, evlerin medya tarafından menfi işgali ve saldırısıyla ciddi anlamda erozyona uğramaktadır.

Antre parantez ifade etmek gerekirse, söz konusu güçlü medya saldırısı Müslümanlar için çok daha şiddetlidir. Her alandaki baştan çıkarıcı reklamlar, göz kamaştıran yıldızlar ahlaklı zihniyete sahip Müslüman'ın sadeliğini de bozmaktadır. Televizyonlarda sürekli, sevişen çiftler, müthiş acı çeken insanlar, parçalanmış kollar, bacaklar ve bağırsaklar, her tarafa yayılmış insanlar gösterilmektedir. Pop şarkılarına eşlik eden video klipler, saçma görüntülerle dolu müzik parçaları ekranların vazgeçilmezidir. Söz konusu davetsiz işgal, insanlığın son iki kuşağının sınırsız saldırılara maruz kalmasıyla birlikte, Batı'nın da otorite kurumlarının da sarsılmasına yol açmıştır. Böylece tüm uygarlık potasındaki en kutsal ve yüce manevi denge ve otorite olan aile de çürümektedir. Bilhassa, İslam aile idealinin, birlik, bütünlük ve istikrar anlayışı, Batı'nın tüketim kültürü, rastgele cinsel ilişki kurma, uyuşturucu ve yüksek beklentiler şeklindeki zihniyeti dolayısıyla evliliklerin yarı yarıya ayrılıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır.

Diğer taraftan medyanın menfi propagandasından evdeki baba, sokaktaki çocuk, okuldaki öğretmen, sosyal yaşamda politikacı, alay konusu edilmek suretiyle etkilenmektedir. Bilhassa göz önündeki yöneticiler, idareciler, iktidardaki insanlar sürekli yıpratılması gereken kişiler gibi düşünülmektedir. Böylece sosyal yaşamdaki siyasi yolsuzluk hikâyeleri, toplumdaki enstest ilişki, okullardaki şeytani suistimal ve benzeri haberler, otoriteye duyulan azıcık saygıyı götürmekte ve değerleri itibarsızlaştırmaktadır.

Bu noktada Müslümanlar kendilerini savunma kapasitesinden de yoksun görünmektedirler. Daha da vahimi, Müslümanlar saldırının doğasını ve hedefini bile anlayabilmekten acize benziyorlar. Belki de sadece bu durum dolayısıyla Müslümanlar, acınacak duruma düşüyor, düşmanları olan dev kapıdayken, adeta kendi aralarında tartışan pigmelere

benzer tablo oluşturmaktadırlar. Esefle belirtmek gerekir ki tehlikenin bu kadar büyük olduğunun farkında olanlar da sade ya da sıradan Müslümanlardır. Sade/sıradan Müslümanlar, tehdidin, savaşın muhtemel boyutunu, karşı güçlerin ne kadar kuvvetli olduğunun daha fazla bilincindedir.

Üstelik İslam'ın asla rıza göstermediği alkolün ve uyuşturucunun yol açtığı zararlar, şimdilerde Batı'da yeniden kabul edilmektedir. Yine Batı'daki çoğu insan, boşanmayı, ana baba otoritesine meydan okunmasını, yaşlıların yalnız bırakılmasını, iş ve işle ilgili meseleler yüzünden evin konum değiştirmesini yeniden değerlendirmektedir.

Diğer yandan ise, iyiliği, temizliği, hoşgörüyü, öğrenmeyi ve ahlakiliği savunan bir din olan İslam'ın müntesiplerinin, bu kadar ahlak sorunu yaşıyor olmasını da anlamak kolay gözükmemektedir. Yine İslam'da kadının gücü, Çin'de Konfüçyüs'ün, antik Yunanistan'da Aristoteles'in ya da Hindu ve Hıristiyan uygarlıklarının sunduklarından çok daha üstün olmasına rağmen, medya tarafından hala, Müslüman kadınlar, kendilerini tamamen efendilerinin ihtiyaçlarına adanmış, karanlık evlere kapatılmış, ruhları ölmüş nesnelere olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Esasen bu algının kısmen, antik Yunan'dan esinlenen Batı toplumundaki kadın düşmanı düşünce fakirliğinden kaynaklandığı da unutulmamalıdır. Ne var ki kadınların kötü durumda oldukları, hiçbir sosyal haklarının olmadığı bazı bölgelerde ve toplumlarda ise, bu durum İslam'la değil, Müslüman erkek egemenliğiyle ve yerel/kültürel zihniyetle alakalıdır. Oysa gerçekte Müslüman kadınlar, ev içi kararlardan sosyal birçok meselelerde merkezi bir konuma sahiptirler.

Bir başka mühim konu da, sosyal ahlak konusunda Müslümanların kendilerinden kaynaklanan hatalar meselesidir. Tüm günahı harici nedenlere atfetmemek gerekir. Söz gelişi Müslüman toplumlarda yoksulların gıda ve giyim ihtiyaçlarının yeteri kadar karşılanmasının ihmal edildiği ortadadır. Bu bağlamda İslam kardeşliğinin siyasi, mezhepsel, kabileci, bölgesel ve etnik anlayışlara kurban verildiği görülmektedir. Esasen bazı Müslüman toplumlarda petrol gelirlerinden kaynaklanan eşî görülmedik zenginlik söz konusu olmakla birlikte, aynı düzeyde eşî görülmedik bir biçimde israflar yaşanmaktadır. Hatta sağlık, eğitim, temizlik, zengin-fakir arasındaki uçurumun kapatılması için harcanabilecek paralar, Londra'da telekızlara, Güney Fransa'da kumarhanelere, ABD'de büyük çiftliklere ve İsviçre'de dağ köşklerine heba edilmektedir. İslam ülkelerinin bazılarındaki petrol geliri, kendi ailelerine ya da kabilelerine özel

bir gelecek sağlama peşindeki Müslüman zenginlerin ve yöneticilerin küstahlıklarına da neden olmaktadır. Bu durum, inançla-ahlakın uyuşmadığı ciddi bir krizdir. İslam inancının zorunlu olarak ahlakiliği ve ahlaki bir zihniyeti icbar ettiği bir gerçek karşısında, söz konusu tablo, Müslümanları hicvetmek isteyen Batılı ya da muhalif taşlamacılar için meşru bir zemin oluşturmakta ve insanlığın yüz akı bir medeniyet karikatürize edilmeye çalışılmaktadır. Bu durumdan, sade ve sıradan Müslümanların da şikâyet etmeleri için son derece haklı nedenleri de doğmaktadır.

Keza, izole ve ben merkezci Müslümanlar, inançlarını saldırgan bir biçimde ifade etmekle bir zafer duygusu yaşarlar ve tutkulu inancın sadece kendilerine has olduğunu hayal ederler. Şiddet, kör nefret belki de eşitsizlikten ve adaletsizlikten beslenmektedir. Ama İslam'ın ruhunun daima ılımlılıktan ve makul davranmaktan yana olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır. Yine Müslümanların inanç-ahlak ilişkisi bağlamında, inançlarının ahlaki değerini ve uygulamalarını yeniden sorgulamaları gerekir. Keza, bir Müslüman'ın, dini/imani zihniyetini, ahlaki yaşamına nasıl uyguladığını sorusunu kendisine her daim sorması gerekir. Şayet bu soruyu soramıyorsa bir Müslüman, bir zihniyet ya da şuur ve bilinç krizi yaşıyor demektir.

Ahlak-Zihniyet İlişkisi

Ahlak, insanın özünü oluşturan en temel değerlerdendir. Ahlak aynı zamanda, manevî kalkınmanın da esasını teşkil etmektedir. Ancak insana bu ahlakiliği kazandıracak zihniyet nereden ve nasıl gelecektir? Zihniyet, toplumsal bir grubun örtük referans sistemidir. Kendi içinde bir dünya görüşüdür. Nesnelere karşısındaki tutum ve tavırları ifade eder. *Bu nedenle zihniyet, bir grup insanın ortak zihinsel ve ruhsal referansıdır.*¹³

Görülmektedir ki zihniyet bir tutumdur. Tutum ise bir vaziyet alıştırmadır ve bir zihniyetin ifadesidir. Zihniyet, insan zihninin içinde hareket ettiği ortamdır. Bu nedenle ilkel toplumlarda yaşayan insanın zihin yapısı ile medeni toplumda yaşayan insanın zihin yapısı farklıdır. Bu farklılık bir mantık farkı değil, zihniyet farkıdır. Böylece insanın iki ayrı zihniyeti bulunduğu

¹³ Bkz. Alex Mucchielli, *Zihniyetler*, çev. A. Köhl, İletişim Yay. İstanbul 1991, Böl. 1; Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, II. Baskı, İstanbul 1977, s. 83 vd; İhsan Turgut, *Bir Zihniyet Çözümlemesi*, I. Baskı, İzmir 1994, s. 1.

anlaşılmaktadır.¹⁴ Şu halde zihniyet, insan zihninin bir hali, bir tavrıdır. Bu hal ferdin ve sosyal bir grubun düşüncesini sevk ve idare eder.¹⁵

Ahlak-zihniyet ilişkisinde, ‘yapmam gerektiğini düşündüğüm şeyi yapmamın gerekçesi nedir?’ sorusuna cevap verilebiliyorsa, sağlıklı bir ilişkiden söz edilebilir. Yani ahlaki davranışı ortaya koyan zihniyetin dayanağı/kaynağı önem arz etmektedir. Hangi saikle, yani inançtan dolayı mı, değerden dolayı mı, pragmatik kaygıdan dolayı mı ahlaki tutum ve davranışın gerçekleştirildiği, sahip olunan zihniyeti ifade etmektedir. Dolayısıyla ahlaki tutum ve davranış bağlamında zihniyet, ‘ahlaki bir eylemi yapmam gerektiğini düşünmem, onu yapma kastım olduğundan, eylemi gerçekleştiriş nedenim basitçe, eğer mümkünse, onu yapmayı kast ediyormamdır’.¹⁶ Bir başka ifadeyle zihniyet, ‘bir insan, bir işi yapması gerektiğini iddia ettiği zaman, onun bu iddiayı, var gücüyle ve ayrıntılarıyla gerçekleştirmeye karar verdiğini deklare etmek için kullanıyor olması’ anlamına gelmektedir.¹⁷

Her şeyden önce, herkesin malumudur ki, çağımız ekonomi çağıdır. Her bireyin önceliği iktisattır. Kişisel ya da kurumsal olarak herkes kazanmak, kar etmek, zarar etmemek istiyor. Bireysel hayat felsefeleri ve zihniyetler, kazanmak, daha fazla gelir elde etmek, böylece daha müreffeh, daha huzurlu olmak istemektedir. Daha da ileri gidildiğinde, haz üzerine inşa edilmiş bir huzur ve refah düşüncesi egemendir. İnsanlık daha fazla dünyalık elde etmekle, daha fazla haz elde edeceğini, bu sayede de daha müreffeh ve huzurlu olacağını düşünmektedir. Bir anlamda, farkında olunmadan ‘haz ahlakı’ etkili olmaktadır.

Bu bağlamda, haz ahlakının temel gayesi mutlak manada mutluluk olarak algılanır. Mutluluğu elde etmek için her yola başvurulmakta ve bu arzuları tatmin ederek elde edilmeye çalışılmaktadır. Bir arzunun tatmin edildiği her seferde, herkesin bildiği hoş bir tatmin duygusu yaşanır. Arzu psikolojisine göre, bu tatmin hissi bir süre sonra kaybolur ve akabinde hemen yeni arzular duyulmaya başlanır. Bu yeni arzular karşılanınca geçici bir tatmin hissi olur, ancak bunu hemen yeni boşluk ve arzu hisleri takip eder. Sonuç, geçici tatmin, intibak ve yeni arzuların

¹⁴ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, MEB, İst.1995, s.27, 28.

¹⁵ Öner, a.e, s. 52, 206.

¹⁶ Richard Bevan Braithwaite, ‘An Empiricist’s View of Nature of Religious Belief’, *The Philosophy of Religion*, Basil Mitchell (Ed.), New York: Oxford University Press, 1971, içinde, s. 79.

¹⁷ Ali Yıldırım, *Din Dilinin Anlamı; Doğrulamacı ve İşlevselci Yaklaşımlar*, MÜSBE, İstanbul 2012, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 78.

birbirini takip ettiği sonu gelmeyen bir arzu döngüsüdür. Bu döngü son noktada kişiyi, patolojik/nevrötik davranışa, sürekli hissedilen bir boşluk duygusuna, değersizlik ve ümitsizlik hislerine sürükler.¹⁸ İşte böylesi bir ahlaki varoluş, zihniyet-ahlak ilişkisizliğinin en derin krizini resmetmektedir.

Şu halde sorunun bir parçası şudur; ahlak öğretilerinden ayrı bir zihniyet ayrımı söz konusudur ve bu zihniyet ahlaka egemenedir. Oysa ahlak öğretisi zihniyetleri şekillendirmelidir. Yani ahlaki zihniyet veya ahlaklı zihniyetler geliştirilmelidir. Öte yandan sahip olunan ahlakın zihniyet yapısı da önemlidir. Nitekim günümüzde, ahlak zihniyetimiz tüketicilik yüzünden, sanki süpermarket raflarında birbirleriyle rekabet halindeki mallar karşısındaymışız gibi bütün değerlere gösterdiğimiz eşit ölçüde kayıtsızlık yüzünden çürümüştür. Batı'yı yönlendiren ahlaki güdü bulunmadığını ve kendi ahlak zihniyetimizi Batı'ninkinden üstün görürken, kendi ahlak zihniyetimizi hiç sorgulamayı düşünmemekteyiz.

Sonuçta zihniyet ya da ahlak zihniyeti düzelmediği takdirde, bir toplumun ilmi, iktisadı ve kültürel açıdan gelişmesi ve müreffeh olması söz konusu olamayacaktır. Dahası dünya çapındaki ahlaki buhranın üstesinden gelebilmek için ahlaki zihniyetin merkezine de maneviyat yerleşmeli ve insanların hayatını yeniden dengeye sokmalıdır. Zira artık hayatın maddi boyutu kadar manevi boyutunun da önemli olduğunun yeniden farkına varılmalıdır. Ayrıca bireysel planda, dıştaki sahte ben ile içteki gerçek ben ikiliğinin de ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Sonuç

Bize göre, ahlaki tutum ya da ahlaki tavır, zihniyetin bir davranış biçimidir. Zira zihniyet, bir takım davranışların kaynağıdır. Dolayısıyla sahip olunan sorunlu tüm ahlaki tutum ve davranışların kaynağı, o tavrın failinin problemlili zihniyetidir. Her sahip olunan zihniyet kendisini, olumlu ya da olumsuz bir eyleme dönüşmüş olarak ifşa etmektedir.

Öte yandan insanlık ve toplum olarak, yaşanmakta olan ahlakî sorunların temelinde, ruh-madde dengesinin maddenin/maddiyatın, sekülerliğin/dünyeviliğin lehine bozulması bulunmaktadır. Yani insanlığın yaşadığı ahlak krizi, bir bakıma maneviyat buhranıdır. Dolayısıyla ahlaki krizin ya da ahlakî bunalımın doğmasının nedeni, insanlığın zihniyet krizinden veya bunalımından kaynaklanmaktadır. İnsanlığın zihniyeti, çağımızda yalnızca 'kazan

¹⁸ Charles Guignon, *Kimim Ben? Otantik Olmak*, çev. Abdullatif Tüzer, Lotus Yay., Ank. 2008, s. 78.

kazan' üzerine inşa edilince, tamamen sekülerleşen ve maddiyata dönük bir hayat felsefesi oluşmuştur. Böylesi bir zihniyet ise her tür ahlakî sorunun ve hastalığın, manevî bunalım ve buhranın da kaynağı olmaktadır.

Özellikle, günümüz dünyasında insanlığın ve daha özeldede ise Müslüman toplumların, cari olan ahlaki zihniyetlerinin kaynağı/dayanağı, büyük oranda seküler/pozitivist bir temele dayanıyor gözükmektedir. Yani ahlak, seküler ve pozitivist bir tarzda algılanmaktadır. Ahlaki zihniyetimizi maddiyattan ve sekülerizmden, maneviyata ve daha yüce değerlere çevirmeliyiz. Şayet bunu gerçekleştiremez isek 'insan insanın kurdudur' diyen Hobbes'u haklı kılacak gelişmelerin artarak devam etmesi kaçınılmaz olacaktır. Küçük meselelerden ve çıkarlardan dolayı annesini-babasını doğrayan insanların, birbirlerinin hayatına kasteden bireylerin haberlerini izlemeyi artık kanıksayacağız demektir.

Öyleyse tüm bu hususlar, sahip olunan zihniyetlerin iyi ve yüce bir ahlak oluşturamadığını göstermektedir. Sorunlu zihniyetlerin sorunlu ahlaklar oluşturduğu da söylenebilir.

O halde, şayet yukarıda dile getirilen gerçek, bizleri ve dünya insanlığını ürkütmüyorsa, ülkemizin, Müslüman toplumların ve tüm dünya düzeninin, onarılması mümkün olmayacak ölçüde tahrip olduğu anlamı çıkacaktır. Zira nefsine düşkün, hedonist/hazcı ve tüketime yönelik bir zihniyetten ve nesilden, dünyaya ahlaki bir motif sunacak düzen beklemek nafiledir.

Kısacası, ahlak düzelmedikçe zihniyet, zihniyet düzelmedikçe ahlak düzelmüyor. Ahlak düzelmedikçe gelişme, refah ve huzur mümkün olmuyor.

III. İSLAMDA ÇALIŞMA VE ÇALIŞMA AHLAKI|PROF. DR. AHMET YILDIRIM*

Medeniyetin esası çalışmaktır. Kültür ve medeniyetler çalışılarak elde edilir. İslâm, dini çalışmanın zıttı olan tembellik ve atâletin toplum için en büyük düşmanlardan biri olduğunu kabul etmekte ve insanların varlıklı, zengin olmalarını istemektedir. Yine genel itibariyle baktığımızda yüce dinimiz bize onurlu, şahsiyetli, namuslu, şeref ve haysiyetli yaşamamızı ve sürekli ilerlememizi önermektedir. Bunu elde etmek için İslâm dini kadar okumaya, ilme, irfana, ilerlemeye ve gelişmeye önem veren başka bir din dünyada bulmak mümkün değildir. Hz. Peygamber, hadislerinde ilim öğrenmenin farz olduğunu beyan ederek ilmin herkes için geçerli olduğunu vurgulamıştır.†

Dünya hayatı kurulduğundan beri toplumda zengin ve varlıklı insanlar olduğu gibi, fakir ve varlıksız insanlar da sürekli olagelmıştır. Bütün insanların mal varlığında eşit olması düşünülemez. Sosyal ve ekonomik statülerde eşitliğin sağlanması imkânsızdır. Bu, eşyanın tabiatına aykırıdır. İslâm dini sınıf ve statü farkına bakmaksızın herkese insanca muâmele yapılmasını ister. Hz. Peygamber de hayatı boyunca her statüdeki insana insanlığını hatırlatmış ve onlara insanca muâmele yapılması konusunda örnek davranışlar sergilemiştir. Özellikle toplumda hor görülen ve değer verilmeyen insanlara yani yoksullara, yetimlere, miskinlere, kölelere, kadınlara ve çocuklara özel ilgi göstermiş, onlarla yakından ilgilenmiş ve onlara da insanca muâmele yapılmasını öğretmiştir.

Esas olarak insanın dünya ve âhirete bakışı, dünyadan istifade etmek, dünya ve âhiret işlerini bir arada götürmek, dünyayı âhirete tercih etmemek, ahireti hiç unutmamak şeklindedir. Hem dünya, hem de ahiret için iyilik ve güzellik istemektir. Kur'an-ı Kerîm'de geçen ve duâlarımızda sık sık niyazda bulunduğumuz **“Ey Rabbimiz, bize dünyada da, ahirette de güzellik ver.”**‡ ifâdesinde bu denge vurgulanmış olmaktadır. Başka bir âyette de şöyle

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi-ANKARA/TÜRKİYE

Telefon: 0.536.676 76 89

e-posta: ayildirim2000@hotmail.com

† İbn Mâce, Mukaddime, 17.

‡ Bakara 2/201.

buyuruluyor: “Allah’ın sana verdiği nimetlerle ahiret yurdunu da gözet. Dünyadaki nasibini de unutma. Allah’ın sana yaptığı iyilik gibi, sen de başkalarına iyilikte bulun.”[§]

İslâm’da çalışmayarak dünyadan el-etek çekme anlayışına yer yoktur. Çünkü Hz. Peygamber, ruhbanlığın dinde yerinin olmadığını belirtmiştir.** Dünya ve âhiret hayatı İslam inancında bir bütünlük arz eder. Bundan ötürü insan, bir köşeye çekilerek ahiret için ibadet ettiği zaman, tevhid akidesini çiğnemiş olur. Çünkü bu âlemde de Kur’an’a göre zâhir olacak olan varlık tektir ve aynı varlıktır. Dünya amaç ve hedef olmayıp, araç ve vasıtaadır. Amaç kâmil insanlardan oluşacak bir toplum meydana getirmektir. Dünya hayatı bir geçittir ve köprü vazifesi görmektedir. Dünya ve âhiret mutluluğu burada kazanılmaktadır.

İnsan-dünya ilişkisine Kur’an’ın ve sünnetin ışığında baktığımızda ne bir malın zayı olması ve ne de Allah’ın kulları için helâl kıldığı herhangi bir nimetin yasaklanması söz konusudur. Haram malın azabına, helâl malın hesabına hazır olmak kayıt ve şartıyla insan bütün dünya nimetleri ile iç içe olabilir. Ancak Mevlâna’nın da (ö.672/1273) Mesnevî’de anlattığı gibi insanla dünya arasındaki ilişki, gemi ile su arasındaki ilişkiye benzer. Gemi için su ne ölçüde gerekli ve önemli ise, insan için de dünya o ölçüde önemli ve gereklidir. Fakat geminin altında iken onu yüzdüren, ona hareket etme, yol alma, kısacası fonksiyonu icra imkânı veren su, geminin içine girdiğinde onu batırır, helâk eder. Dünya da böyledir. Geminin su alması gibi dünya da kimin kalbine, gönlüne manevi değerleri unutturmasına girerse onu tutsak eder, şaşırtır, hedefinden saptırır ve netice itibarı ile sonu husrân olan bir yolun yolcusu yapar. İşte gemiye su aldirmamak ve de onu rotasında sefer ettirmek ne kadar önemli, nasıl vazgeçilmez bir şart ise; insanın da dünyaya, kul, köle olmaması, onu gaye olarak görmemesi, onun ancak Hakkın rızasını kazanma aracı ve bu yolda bir vasıta olmaktan öteye bir işlevi olamayacağını bilincinde olması ve buna göre hareket etmesi de o ölçüde önemli ve gereklidir.

İslâm dini insanın zengin olmasına engel değildir, aksine yukarıda geçtiği üzere pek çok âyet ve hadiste zengin olmaya teşvik vardır. Dünya ile ilgili bazı âyet ve hadislerde de dünya hayatının geçici olduğu, asıl olanın ebedi hayat olduğu, dolayısıyla âhiret hayatının daha hayırlı olduğu ve dünya hayatının âhirete tercih edilmemesi gerektiği hususları işlenmektedir.^{††} Bu tür

§ Kasas 28/77.

** Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 226.

†† Bu âyetler için bk. En’âm 6/32; Kasas 28/60; Şûrâ 42/36; Nisâ 4/77; Ra’d13/26; Mü’min 40/39; Nahl16/30; Ankebût 29/64; Duhâ 93/4; Tâhâ 20/72.

naslardan dünyanın terk edilmesi, çalışmanın bırakılması neticede fakirliğin tercih edilmesi şeklinde bir mananın çıkarılması yanlıştır. İnsanın hem malı çok olmalı, hem de gönlü gözü tok olmalıdır. Gözü tok olan insanın, gönlü zengin olduğu için bu durumda başkalarına vermesini de bilir, cimri olmaz. Kazandığının bir kısmını başkalarıyla paylaşmasını bilen bir kişi, böylece malının şükrünü de edâ etmiş olur. Hz.Peygamber'in insanlara öğrettiği önemli hususlardan biri de gönül zenginliğidir. Gönül zenginliğinde aşırı hırs, tamahkârlık, bencillik, haset ve kıskançlık yoktur. Hz. Peygamber'in şu hadisi bu gerçeği şöyle ifade eder: **“Gerçek zenginlik, mal çokluğu ile değil, gönül tokluğu ile dir.”**^{**} Hadislerde yerilen zenginlik, Allah'ı, âhireti, ibâdetleri ve fakirlerin hakkını unutturan zenginliktir.

“İnsanlara faydalı olan sahaların herhangi birinde çalışan bir kimse, yerine getirilmesi vâcib olan bir farz-ı kifâyeyi ifâ etmiş demektir. Eğer bu ödev terkedilirse, durum bütün cemiyetin aleyhine olacağı gibi, bu terk ediş de onun için çok kötü sonuçlar doğurabilir. Bu farz-ı kifâye yerine getirilmediğinde Allah huzurunda cemiyet topyekûn sorumludur ve günahkâr sayılır. Bu vazife yerine getirildiğinde ise, günah ortadan kalkar.”

İslâm dünyasının geri kalışının ve başkalarına muhtaç oluşunun kökeninde yanlış dünya anlayışı(dünya-âhîret dengesinin korunamaması) ve İslâm'ın fakirlik ve zenginliğe bakış açısının doğru olarak bilinmemesi yatmaktadır. Dünya ve nimetlerine karşı insanların yaklaşımlarında farklılıklar gözlenmektedir. Kimileri dünyadaki canlı veya cansız varlıkları put haline getirerek ifrat noktasında hareket ederken, kimileri de zühd adına tefrit noktasında hareket ederek dünya hayatını önemsememekte ve âdeta inziva hayatını savunmaktadır. Her iki yaklaşım tarzı da Hz.Peygamber'in anlayış disipliniyle bağdaşmadığından İslâmî olmayıp tenkit edilmiştir. İslâm'ın öngörmüş olduğu mu'tedil görüş ve anlayış; aşırı hırs ve tamahkârlıktan uzak kalınarak dünyayı ve nimetlerini putlaştırmadan, geçici olduğunu unutmaksızın dünya nimetlerinden şükrünü eda etmek şartıyla meşrû yoldan azamî derecede faydalanmak ve faydalanılmasına yardımcı olmaktır. Mal, para ve servetin esiri olmaksızın; aksine mal, para ve servete hâkim olduğu takdirde bu tür bir zenginliğin topluma olan faydaları sayılamayacak kadar çoktur. Ve yerilmeyen zenginlik de budur. Zenginlik âdeta iki tarafı keskin bıçak gibidir, iyilerin elinde olursa iyi olur ve övülür, kötülerin elinde olursa da kötü olur ve yerilir. İnsanoğlu dünyaya ve maddeye karşı doyumсуuz, açgözlü ve aşırı bir hırs beslemektedir. Bu duygular frenlenmez ve kişi

^{**} Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 120; Tirmizî, Zühd, 40; İbn Mâce, Zühd, 9.

manevi bir eğitimden geçirilmezse yanlış yollara sapar, öngörülen mu'tedil çizgiyi aşar. Burada eğitimin önemli oranda rol oynadığını belirtmek isteriz. Azdıran, saptıran ve şımartan zenginliğin önlenmesi için zenginin, dünyasını ve âhiretini bilen, Allah'tan korkan, ilim, irfan ve ihlâs sahibi bir kişi olması gerekir. Bu da ancak manevi ve ahlâkî eğitimle sağlanabilir.

Fakirlik kutsal bir şey olmadığı gibi nimet veya insanı karamsarlığa götüren, ondan kurtulması mümkün olmayan bir musibet de değildir. Allah, "*Fakirliği sevdiği kullarına verir, dolayısıyla zengin olmak için çalışmaya gerek yok*" demek de çok yanlıştır. Aslında fakirlik de zenginlik de kaderdir, fakirlikten zenginliğe geçmek demek, Allah'ın bir kaderinden başka bir kaderine geçmek demektir. İnsan hasta olabilir, sıkıntı ve problem yaşayabilir, bu benim kaderim diye hastalığını tedavi etmemesi, sıkıntı ve problemini halletme yoluna gitmemesi düşünülemez. Dolayısıyla fakirlikten kurtulmak için de çaba ve gayret gösterilmesi elzemdir. Fakirliğin sayılamayacak kadar zararları ve tehlikeleri vardır. Bizâtihi sıkıntı ve problem olan fakirlik, milletlerin felâketi ve sefaleti demektir. Fakirlik toplumları ve milletleri köle haline getirir ve başkalarının boyunduruğu altına sokar. İslâm'a ve insanlara hizmet fakirlikle değil, zenginlikle yapılır. Bir takım müesseselerin kurulması, okul, çeşme, yol, cami, vakıf, ülke savunması vb. hayırların ve hizmetlerin hepsi zenginlikle gerçekleşecek olan işlerdir. Dolayısıyla fakirliğin savunulması veya hadisler baz alınarak dini yönden temellendirilmeye çalışılması İslâma ve müslümanlara yapılabilecek en büyük kötülüklerden biridir.

Hız.Peygamber'in hayatı incelendiğinde hayatının tamamı zenginlik ve fakirlik açısından aynı olmadığı, aşılabilen bazı sebeplerden dolayı belli bir dönemde maddi sıkıntı çektiği bir gerçektir. Hayatının bazı dönemlerinde de maddi refah seviyesinin yüksek olduğu kaynaklardan tesbit edilmektedir. Dolayısıyla Hız.Peygamber'in sürekli fakir yaşadığını, fakirliği tavsiye ettiğini veya fakirliği üstün gördüğünü iddia etmek tarihi gerçeklerle bağdaşmaz. Böyle bir iddiayı Hız.Peygamber'e izâfe etmek Hız.Peygamber'i ve hadislerini yanlış anlamak demektir. Hız.Peygamber, zaman zaman hadislerinde zenginleri uyarmasının sebebi, insanın dünya ve nimetlerine karşı fitrattan kaynaklanan bir eğilimin bulması ve bu eğilimin, manevi değerleri unutturmasına aşırılığa gitmemesi içindir. Halbuki fakirliğe karşı her hangi bir fitrî eğilim söz konusu değildir. Fakirlik ve zenginlikle ilgili hadisler bütünlük içerisinde ele alınıp, hadislerden doğru anlamlar ve yorumlar çıkarılmalıdır. Hadisler, insanları çalışmaya, varlıklı olmaya ve zengin olmaya yöneltmektedir. Bu yönüyle mali ibâdetleri yerine getirenler övüldüğü gibi, topluma maddi açıdan katkıda bulunanlar da övülmüş ve takdir edilmiştir. Toplum açısından

hayati öneme hâiz olan bu konuda zayıf ve mevzû hadislere yer verilmemelidir. Hz.Peygamber, peygamberliğinin yanında dünyevi yönleri bulunan devlet başkanlığı, komutanlık, hâkimlik, muallimlik görevlerini yapmasına rağmen şaşalı ve depdebeli bir hayat sürmemiş, israf ve lüksden uzak, sâde ve mütevâzi bir yaşantıyı tercih ederek ümmetine örnek olmuştur. Toplumda çalışmamaya, tembelliğe, zillete ve geriliğe götüren yanlış tanımlanan veya yanlış anlaşılan bazı kavramların günümüz anlayışında ve üslubunda, anlaşılır bir dille doğru olarak tanımlarının yapılması zaruri bir hal almıştır. Örneğin bu kavramlar arasında zühd, kader, kanaat, tevekkül kavramlarına öncelik verilmelidir. İslâma uygun olmayan anlayışların ortadan kaldırılması için bu elzemdir.

Peki bugün İslam Ülkeleri niçin fakir ülkeler arasında yer almaktadır. Zenginlik ve fakirlik farkı neden kaynaklanmaktadır? Niçin İslam ülkeleri budurumdadır?

Zengin ve fakir ülkelerin arasındaki fark ülkelerin yaşı değildir.

Mesela

Hindistan ve Mısır gibi ülkelerin iki bin yıldan fazla geçmişi vardır ve fakirdirler.

Öbür taraftan,

Kanada, Avusturya ve Yeni Zelanda gibi 150 sene önce isimleri bilinmeyen ülkeler kalkınmış ve zengin ülkelerdir.

Doğal kaynakların var olup olmaması da zengin ülke fakir ülke arasındaki farkı yaratmaz.

Japonya ..

Ufacık bir adaya sıkışmış, % 80 arazisi tarıma ve hayvancılığa uygun olmayan bir ülkedir. Ama aynı zamanda dünyanın ikinci ekonomisidir. Ülke dev bir yüzer bir fabrika gibidir. Bütün dünyadan ham madde ithal eder, sonra da bütün dünyaya ürün ihraç eder.

Diğer bir örnek,

Kakao yetiştiremeyen ancak dünyanın en kaliteli çikolatasını üreten İsviçre'dir.

Dört ay da sürse de kısa yaz döneminde toprağı da ekerler, hayvancılık ta yaparlar. Bu yetersizlikte bile ürettikleri süt ürünleri en iyi kalitedir.

Bu ufak ülke yansıttığı güvenli, düzenli ve çalışkan ülke imajı sayesinde dünyanın para kasası olmayı başarmışlardır.

Zengin ve fakir ülkelerin yöneticilerini birbirleriyle karşılaştırdığınızda aralarında önemli bir fark bulamazsınız.

İrk ve deri rengi de önemli değildir.

Kendi ülkelerindeki tembel olarak tanınan işçiler aslında zengin Avrupa ülkelerinin arkasındaki ana üretici güçtür.

Peki...

O zaman aradaki fark nereden gelmektedir?

Fark;

Uzun yıllardır kültür ve eğitimle içlerine işlenen değişik bakış açısıdır.

Zengin ve kalkınmış ülke insanların davranışlarını incelediğimizde, büyük bir çoğunluğun şu prensiplere kalben inandığını görüyoruz:

1-Temel ahlakî kurallar

2-Dürüstlük

3-Sorumluluk

4-Kanun ve kurallara saygı

5-Başkalarının hakkına saygı

6-Çalışkanlık

7-Tasarruf ve yatırıma inanç

8-İrade

9-Dakiklik

Geri kalmış ülkelerde nüfusun çok küçük azınlığı bu prensiplere inanmaktadır.

Biz,

Doğal kaynaklarımız olmadığı için veya doğa bize karşı zalim davrandığı için fakir değiliz.

Biz;

Doğru bir bakış açısına sahip olamadığımız için fakiriz.

Zengin ve kalkınmış ülkeleri o noktaya getiren işlevsel prensiplere uymak ve bunları çocuklarımıza öğretmek azmimiz olmadığı için hala fakiriz.

Bizim tarihimizde çalışma hayatımızı düzenleyen, sistemli hale getiren ve asırlarca toplumumuzda varlığını sürdüren sivil bir toplum örgütümüzü ve çalışma hayatımızla ilgili onların kabul edip benimsediği kurallardan örneklerle konuyu biraz daha örneklendirmek istiyorum: Ahilik. Ahilikten misaller verirken öncelikle onların kural ve erkanlarından bahseden el kitapları konumundaki ve günümüzde pek çoğu Kütüphanelerimizde el yazması olarak bulunan ve henüz okuyucuya sunulmayı bekleyen Fütüvvetnâmelerden nakillerde bulunacağız.

Ahiliğin ne olduğunu bir kaç cümleyle hatırlarsak: Ahilik, XIII. yy'da Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu'da yerli sermaye ve sanayiye karşı yeni göç edip gelen Türkleri korumak ve organize etmek için esnaf teşkilatını esas alarak fakat diğer meslek gruplarını da bünyesinde toplayarak kurulan Osmanlı Devletinin kurulmasında en önemli misyonlardan birini üstlenen ve devletin gelişme çağlarında sadece esnafa yönelik olarak düzenlenip Cumhuriyet Türkiye'sine kadar varlığını devam ettiren sivil toplum örgütüdür.

Ahilik teşkilatının erkek üyelerine “eline, beline, diline sahip ol” yani, hırsızlık etme, başkasının namusuna göz dikme, başkasının hakkında kötü konuşma prensibi benimsetilip yaygınlaştırılırken, işbirliği yaptıkları şüphesiz olan Anadolu kadınları “Bacıyan-ı Rum” örgütü aracılığıyla kadınlara “ eşine, işine, aşına sahip ol” yani, eşine yardım et, onu evine bağla, işine ve geçimine dikkat et, ilkeleri benimsetiliyordu.

Bir *Fütüvvetnâme*'de Hz. Peygamber'den naklen fütüvvet sahibinin hasletleri şu on maddede sıralanır: 1- Doğru sözlü olmak, 2- Ahde vefa etmek, 3- Emaneti korumak, 4- Yalanı terk etmek, 5- Yetimin malına el sürmemek, 6-Düşkünün elinden tutmak, 7- Ele geçeni fazlasıyla ihsan etmek, 8-Yaptığı iyilikleri her geçen gün artırmak, 9- Misafir davet etmek, ve bütün bu hasletlerin başı da 10-Haya etmektir.

Bu prensipler meslek sahiplerinin, çalışanların öğrenmesi gereken ahlakî kuralların kolayca öğrenmek üzere didaktik olarak formüle edilmiş şekilleridir. Kapının açık olması bireyin insan olarak küçük büyük, genç ihtiyar, zengin fakir demeden herkese kapısını açması demektir. Hatta bu alanı daha da genişletip, Hristiyan Müslüman, Türk, Acem, Alevî-Sünnî demeden yani inançlarını, etnik kimliklerini dikkate almadan herkese kapısını açık tutmak, herkesle ilgilenmek, herkese yardımcı olmak demektir ki tek kelimeyle bunun karşılığı, alçak gönüllülüktür. Alının açık olması dürüstlüğe, doğruluğa, sızka, namusluluğa, yapılan işin sağlam ve faydalı olduğuna işarettir. Sofra bağının açık olması ise cömertliğe işarettir. Çünkü bir başka *Fütüvvetname*'de gerçek Ahinin iki kazanıp birini infak eden başkalarıyla paylaşan kimse olduğu vurgulanır. Bundan daha ulvî bir ahlakî değer herhalde olamaz.

Kısaca aziz dinleyenler, günümüzde sahip olmamız gereken iş ahlakını kendi tarihimizi, kendi kültürümüzü, kendi dini ve milli değerlerimizi yeniden okuyarak rahatlıkla elde edebiliriz. Bu konuda bizim çok güzel, ulvî, dinî ve ahlakî değerlerimiz var. Yeter ki sahip çıkmasını ve uygulamasını bilelim.

Kaynakça

Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Ank. 2013

Ahmet Yıldırım, *Peygamberimizin Sade Hayatı*, İst. 2007

Âmiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İst,1987.

Erhan Yetik, “Hz. Muhammed’in Zühd ve Takvası” (tebliğ), *İslâm da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği* (Kutlu Doğum Haftası:1993), TDVY., Ankara, 1995

Mevlâna Celâlüddîn er-Rumî, *Mesnevî*, (Trc. Veled İzbudak), İstanbul, 1953.

Muhammed Ebû Zehrâ, *İslâm’da Sosyal Dayanışma*, (Trc., E.Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu), Yağmur Yay., İst., 1976.

Saffet Sancaklı, “Fakirlik Ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme”, *CÜİFD.*, sayı: 5/1, Sivas, 2001.

Saffet Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, İstanbul 2004.

Yunus Vehbi Yavuz, *Çalışma Hayatı ve İslâm*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1992.

Yusuf Kardâvî, *Fakirlik Problemi Karşısında İslam*, trc. Abdülvehhap Öztürk, Ankara Tsz.

Ziya Kazıcı, “Ahilik”, *DİA*, 1988, I, 540-542.

IV. İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE AHLAK-MUTLULUK İLİŞKİSİ

DOÇ. DR. MURAT DEMİRKOL

Müslüman filozoflar, mutluluğu iyilik kavramı ile ilişkilendirerek ele almaktadırlar. Onlara göre insanî nefsi yetkinleştirmenin amacı, insanın mutluluğudur. İyi (hayır) mutlak ve görelî olmak üzere iki çeşittir. Mutlak iyi son gayedir. Görelî iyi ise son gayeye ulaşmada vasıta olan şeydir. Bu bakımdan mutluluk da bir tür iyi olup kişiden kişiye değişir. Mutluluk ayrı ayrı her bir insana has öznel bir değer iken, iyi bütün insanların yöneldiği ortak ve nesnel bir değerdir. Mutlak iyi bütün bireyler için ortaktır. Zira her ferdin eylemde bulunma amacı iyiye ulaşmaktır. Amaç başka bir amaç için araç konumunda değilse böyle bir amaç kendinde iyidir. Mutlak iyi ile kastedilen şey budur.

Porfiriyus vasıtasıyla Aristoteles'ten alınan bir tasnife göre iyi; şerefli iyi, övülen iyi, bilkuvve iyi ve iyi yolunda yararlı iyi olmak üzere dört çeşittir. Özü itibarıyla şerefli iyiler akıl ve hikmettir. Övülen iyi, erdemler ve güzel fiillerdir. Bilkuvve iyi, iyilere yetenekli olmaktır. Yararlı iyi ise servet ve güç gibi başka bir şeyin sebebi olan iyidir.

Nasireddin Tûsî'nin yaptığı bir tasnife göre iyi, son gaye olan iyi ve son gaye olmayan iyi şeklinde iki kısımdır. Mutluluk gaye olan tam iyidir; çünkü sahibi onu elde ettikten sonra artırma isteği duymaz. Tam olmayan gaye iyiye sağlık ve zenginlik örnek olarak verilir. Son gaye olmayan iyinin örneği ise öğrenim ve tedavidir. Buna göre, mutluluk başka bir amacın aracı değil de bütün amaçların ve iyilerin en yetkini olarak tanımlanır. Mutlak ve görelî iyi tasnifine bağlı olarak mutluluk da mutlak ve görelî olmak üzere iki kısımda ele alınır.

Filozoflar iyiyi bazen ruhsal ve bedensel, bazen düşünülür ve hissedilir şeklinde, bazen de on kategori kapsamında tasnif etmişlerdir. On kategoriyle ilgili örnekleri gözden geçirecek olursak; cevherdeki iyi, akıl cevheri; nicelikteki iyi, tam sayılar gibi dengeli ölçüler; nitelikteki iyi, nefsanî ve cismanî lezzetler; görelîlikteki iyi, dostluk; mekândaki iyi temiz yer; zamandaki iyi, uygun zaman; konumdaki iyi, parçaların orantılılığı; iyelikteki iyi, yararlı elbise; etkideki iyi, işi yerine getiren ve edildideki iyi hoş sesin duyumsanmasıdır.

Pisagor, Sokrat ve Platon gibi bazı filozoflara göre mutluluk tamamen nefsanî olup onda bedenî hiçbir payı yoktur. Bu anlayışta mutluluk hikmet, şecaat, iffet ve adalet erdemlerini kazanmakla gerçekleşir. Akıl bozukluğu gibi nefsi eyleminden alıkoyan hastalıklar dışında hiçbir hastalık ve kusur mutluluğu engellemez. Bu görüş, bedenî nefsin aleti olduğu kabulüne dayanır. İkinci görüş Stoacılara ve bazı tabiatçı filozoflara ait olup, mutluluk nefsanî ve cismanî şeklinde

ikiye ayrılır. Onlara göre ruhsal mutluluk bedensel mutluluğa eklenmedikçe tam mutluluk gerçekleşmez. Talih ve rastlantıya bağlı olan şeyleri de bedensel mutluluk kapsamında gören bu anlayış pek rağbet görmemiştir.

Mutlulukla ilgili üçüncü görüş Aristoteles'e ait olup, İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi İslam ahlakçıları büyük oranda bu görüşü esas almışlardır. Aristoteles'e göre kişiden kişiye değişen kısmî mutluluk, yoksulun mutluluğunu servette, hastanın sağlıkta, düşkünün yüksek makamda, hırslının şehvetini tatminde, öfkelinin egemenlik kurmada, âşığın maşukuna kavuşmada ve erdemlinin kendisini bilgilere vermede görmesi şeklinde tezahür eder. Bu yaklaşıma göre mutluluk beş maddede incelenir:

Birinci tür mutluluk, beden sağlığı, duyuların esenliği ve mizacın dengesi ile ilgilidir. İkinci tür mutluluk, mal ve yardımcıları sayesinde cömertliğin yayılması ve övgüyü hak eden eylemlerin yapılması ile ilgilidir. Üçüncü tür mutluluk iyilikte bulunma, erdemli ve övülür birisi olmak suretiyle insanlar arasında güzel anılma şeklindedir. Dördüncü tür mutluluk arzu ve iradeyle amaçları gerçekleştirme şeklinde ortaya çıkan mutluluktur. Beşinci tür mutluluk ise güzel görüş ve sağlıklı fikir sahibi olup, genel olarak bilgiler, özel olarak da dinî işlerle ilgili istişarede doğru olanın farkına varmakla ilgilidir. Böylece beş tür mutluluğun tamamını elde eden kimse tam mutlu kabul edilir.

Kalıcı mutluluğun bu dünyada gerçekleşip gerçekleşemeyeceği konusunda filozoflar iki farklı görüş ortaya atmışlardır. Bedenin mutlulukta pay sahibi olmadığını ileri süren bazı eski filozoflara göre insan, nefsi bulanıklaştıran ve aklî konuları perdeleyen maddî etkenler sebebiyle bu dünyada değil, ancak öldükten sonra mutlu olabilir. Bu görüşe karşı çıkan Aristoteles, insanın bu dünyada belli mertebelerden geçerek tam mutlu olabileceğini savunur.

Tûsî, bu iki zıt görüşü dikkate alıp mutedil bir anlayış geliştiren sonraki filozofları takip eder ve insanın ruhsal erdeme sahip olmakla meleklerle, bedensel erdemlere sahip olmakla hayvanlara ortak olduğunu düşünür. Hissî olan şey yüksek mekânda olmasına rağmen aşağı, aklî olan ise aşağı mekânda olmasına rağmen yüce olabilir. Bu yaklaşıma göre mutluluğun iki mertebesi vardır:

Birinci mertebede insan mutluluğu bu âlemde her iki erdemi bir araya getirmek suretiyle kazanır. Yani hem ebedî mutluluğa ulaşmada yararlı şeyleri elde eder hem de maddî işlerle iç içeyken üstün varlıkları düşünür. İnsan ikinci mutluluk mertebesine öldükten sonra ulaşır ve orada bedensel mutluluğa ihtiyaç duymaz. Birinci mutluluk mertebesi de iki derecesi vardır.

Birinci derecedekiler bu dünyanın erdemlerine tam olarak sahiptirler; ama öbür âlem yönünde çabalamaktadırlar. Yüksek derecede olanlar ruhanîler mertebesinde olup öbür âlemin mutluluğu onlarda bilfiil gerçekleşmiştir. Bu iki merteye dışında kalan insanlar hayvanlar ve yırtıcılar seviyesinde oldukları için gerçek mutluluktan mahrumdurlar.

Müslüman filozoflar mutluluğu ayrıca eksik mutluluk ve tam mutluluk şeklinde iki kısımda incelerler. Eksik mutluluk denilen birinci merteye, yüksek dereceden mahrumiyet veya doğal ve duysal süslerle meşguliyet sebebiyle acı ve üzüntülerden kurtulamayanların mertebesidir. Tam mutluluk mertebesi ise üzüntülerden kurtulmuş, ilahî nurla aydınlanmış ve sonsuz feyizlerle süslenmiş olan kimselerin mertebesidir. Bu mutluluk mertebesine ulaşan kimse ne sevgilisinden ayrılmaya aldırır, ne lezzet ve nimetlerin kesilmesine üzülür, ne de istediğine ulaşmaktan dolayı sevinir. Hatta sahip olduğu dünyalıklardan kurtulmak ister; ama Yaratana isyan etmiş olmamak için bu dünyadaki varlığına kendi iradesiyle son vermeye kalkışmaz.

Müslüman filozoflar, Aristoteles'e dayandırdıkları iki mutluluk mertebesinden daha bahsederler. Birinci merteye, insanın iradesini duyulur âlemdeki işlerine, nefse ve bedene bağlı duysal işlere ve ortak olduğu şeylere yöneltmesidir. Bu durumdaki insan heva ve şehvete eğilimli olsa da dengeyi korur, aşırılıktan uzak durur ve fikrin takdiri dışına çıkmaz. İkinci mertebede kişi irade ve gayretini, heva ve şehvetlere karışmaksızın nefis ve beden terbiyesinden daha üstün bir işe yöneltir. Bu merteye, çeşitli sebeplerin etkisiyle farklı dereceler şeklinde tezahür eder. Bu sebeplere, âdetlerin, bilgi ve anlama derecelerinin, gayretlerin, arzu ve tahammülün farklılığı örnek olarak verilebilir. Bu mertebede ne gelecek düşünülür, ne geçmiş izlenir, ne uzak olana meyledilir, ne yakın olana cimrilik edilir, ne bir halden korkulur, ne bir şeye aşırı sevgi beslenir.

Erdem mertebelerinin sonuncusu, kişinin tüm eylemlerinin sırf ilahî olmasıdır. Aynı zamanda sırf iyi olan ilahî eylemin faili bunu eylemden başka bir amaçla yapmaz. Sırf iyinin amaca sadece iyi olmasıdır. Bu merteye hayvanî ve yırtıcı nefsin ilişenleri o kişide yok olur. Onun her eylemdeki amacı eylemin kendisinden başka bir şey değildir. Bundan sonra insan ilahî bilgi ve arzuyla dolar, ilahî işlerle yetinir.

Mutluluk aklî ve ruhsal bir olgu olduğu için insanın yetkinleşerek mutluluğa ulaşmasının temel şartı bilgi ve hikmettir. Fakat bu, erdemli davranışlar olmadan sırf teorik akıl veya bilgi gücüyle sağlanamaz. Bundan dolayı ahlâkî arınma ve erdemleri kazanma, nefsin kendi yetkinlik ve mutluluğuna ulaşmasının zorunlu şartı olarak kabul edilir.

Mutluluk cömertlikle ilişkili olarak düşünülduğünde insanın ahlâkî açıdan geçici değil zatî, duyusal değil aklî olan hazlara önem vermesi gerekir. Mutluluk hazzı, erdemin yayılması ve hikmetin açığa çıkarılmasıyla sağlanır. Mutlu insanın cömertliği başkalarını yetkinleştirmekle olur. Bu, harcadıkça azalan maddî şeyler hususundaki cömertliğin aksine nesnesi harcadıkça artan bir cömertliktir.

Mutluluk yalnız ferdin değil, toplumun da son gagesidir. İnsan yaratılışı itibariyle sosyal bir varlıktır ve onun yetkinliği hemcinslerine karşı bu özelliğini göstermesinde yatar. İnsan sosyal hayatta kendi kendisine yetmediği için bir diğerine muhtaçtır. Bu ilişkilerde istekler farklı olabileceği için insanlar arası hukukun korunmasında devlete ihtiyaç duyulur. Fârâbî'ye göre siyaset felsefesi, gerçek yetkinliğe yönelen toplumun mutluluğunu sağlayacak tümel yasaların incelenmesinden ibarettir. Bu itibarla devlet yönetimi hikmet kaidesine uygun olmalı ve toplumda yetkinleşmeye yol açmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için yöneticinin sevgi, adalet ve dostluk gibi birtakım vasıflara sahip olması gerekir.

Bu ahlâk anlayışında dünyadan elini eteğini çeken bir zahidin hayatına yer yoktur. İnsanın sosyal ve medenî bir varlık olduğunu vurgulayan Tûsî, toplumdaki uzaklaşmayı erdemlerin hayata geçirilmesine engel olması nedeniyle reddeder. Nitekim insan, yetkinliğe ve mutluluğa tam olarak ulaşabilmek için önce topluma veya ülkeye, sonra da insanlarla iyi ilişkiler kurmaya muhtaçtır. Bu zorunlu bir gerçek olduğuna göre akıllı bir insanın yalnız başına erdemli, yetkin ve mutlu olacağını düşünmesi makul değildir. Erdemler inzivada değil, toplumsal hayatta ortaya çıkar. Bundan dolayı filozoflar, insanın ahlâkî bakımdan yetkinleşebilmesi için toplumsal hayata katılma gereğini aklî gerekçelere bağlarlar ve hatta bunu dinî görevlerin önemini ortaya koyarak teyit ederler. Dinin insanlara beş vakit namaz ve Cuma namazı için camilerde toplanmalarını emretmesinin temelinde yatan hikmet de budur. Çünkü bu şekilde insanlar bir araya gelirler ve aralarında yakınlık ve sevgi bağları kurulur. Bu bakımdan toplumsallaşma, bireyler arası ilişkilerin sevgi ve adalete dayalı olmasını ve dolayısıyla insanların mutluluktan pay almalarını sağlar.

Mutluluğun bunlar dışında ilimlerle irtibatı bakımından da tasnif edildiğini görmekteyiz. Buna göre mutluluk, birincisi ruhsal mutluluk, ikincisi bedensel mutluluk, üçüncüsü toplumsal mutluluk olmak üzere üç çeşittir. Ruhsal mutluluk, sırasıyla ahlâk terbiyesi, mantık, matematik, doğa ve metafizik ilimleriyle elde edilir. Bedensel mutluluk, tıp ve yıldız bilim ile gerçekleşir.

Toplumsal mutluluk ise fıkıh, kelam, hadis, Kur'an ve tefsir gibi şeriat ilimleri; edebiyat ve matematik gibi zahir ilimleriyle sağlanır.

Erdem ahlakında haz, mutluluğun bir tezahürü olarak ele alınır. Mutluluk bir çeşit hazdır. Bu haz bayağı hazlardan farklıdır. Hazlar aktif/fiilî ve pasif/infialî olmak üzere iki kısımda incelenir. Bedensel tutku ve öfke gibi eğilimlerden kaynaklanan pasif hazlar bizim düşünce gücünden mahrum olan diğer canlılarla ortak yanımızı oluşturur. Çünkü pasif hazlar nefsimizin aklî olmayan kısmına, şehvet ve öfke güçlerine aittir. Bu hazlar, söz konusu iki gücün belli bir doyum noktasına sahip oluşu ve haz veren şeylerin geçici oluşu sebebiyle geçicidir. Doyum sınırının ölçüsüzce zorlanması halinde alınan maddî hazlar eleme dönüşebilir. Nefsi doyumdan önce kendisine çeken haz kaynağı doyumdan hemen sonra itici ve tiksindirici bir hal alır. İbn Miskeveyh ve Tûsî'ye göre hayvanî olarak nitelenen böyle bir haz gerçek bir haz olmadığı için ahlâkın gayesi olan mutluluk kapsamında değerlendirilemez. Mutluluktaki haz duyusal ve hayvanî değil, aklî olduğu için zatî bir hazdır. Dolayısıyla arazî değil zatî, duyusal değil aklî ve hayvanî değil ilâhî olan bu haz aktif hazdır. Aklın faaliyetinin ürünü ve kesintisiz olan hazlar, insanı eksiklikten yetkinliğe ve erdemsizlikten erdeme götürür.

Ebu Bekir er-Râzî ve Tûsî, duyusal hazzın varlığını kendisinden önce gelen eleme borçlu olduğunu düşünürler. Buna göre insan açlık elemine maruz kalmadıkça yiyecekten, susuzluk elemine maruz kalmadıkça içecekten, soğğun acısını hissetmedikçe elbiseden haz alamaz. Eleme öncelenen bu tür hazların yerini tekrar eleme bırakmaları onların geçici olduğunu göstermektedir.

Filozofların ahlâkta önem verdikleri felsefî hayat, aklın hislere egemen olduğu bir hayat tarzıdır. Öyleyse duyusal haz bir ölçü değil, ölçülü tadılması gereken maddî bir olgudur. Felsefî ahlak anlayışında yeme, içme, cinsel ilişki ve diğer ihtiyaçların giderilmesi konusunda gerekli ölçünün aşılmasına dikkat çekilir. Duyusal haz veren bu tür şeyler, insanın yetkinliğe ulaşması yolunda varlığını sürdürmesinden başka bir fayda barındırmaz. Yiyecek, içecek ve cinsel ilişki gibi duyusal şeylerden alınacak maddî hazları yetkinlik ve mutluluk sananlar, düşünme ve temyiz yetisi olan üstün nefsi aşağılık bir köle, adi duyguların hizmetine verilmiş bir işçi seviyesine düşürürler ve hatta namaz ve dua gibi dinî uygulamaları bayağı hazların aracı haline getirirler. Duyusal hazlar hayatın amacı değil, aracı olmalıdır. Akıllı insan noksanlığa sürükleyen aşırıktan kaçınır ve bedeninin dengesini koruyacak ve hayatını sürdürecektik miktarda yetinir.

İnsandaki üç nefis gücünden mutmain nefis seviyesinde yaşanan hayat, insanı güzel davranışlara ve kutsal âleme götürürken, hayvânî gücü temsil eden emmare nefis süflî âleme götürür. İnsan, hissî hazlara yönelik doğal eğilim ve tutkusuna karşılık, aklî hazlara başlangıçta doğal olarak yönelmez. O aklî hazlara ancak maddî ihtiyaçlarının tatmininden fedakârlık ederek ulaşır. Fakat bu hazzı bir defa tadınca duyuşal hazların gerçek mutluluğun kaynağı olmadığını, bilakis asıl değerli ve güzel olanın aklî haz olduğunu anlar. Bunu fark edebilmek için başlangıçta anne ve baba eğitimine ihtiyaç vardır. Fakat çocuk daha sonra dinî ve felsefî çalışmalar içine girerek bu yönünü geliştirir.

Devvânî'ye göre ahlâk ilmi insanın halifeliği gerçekleştirmesini amaçladığı için gerekli erdemleri kazanmak, dengeli ve ortayı bulmakla mümkündür. Dengeli bir ahlâkî hayat cennete, dengeden ayrılmak ise cehenneme götürür. İnsanın yönelmesi gereken âlem, geçici dünya değil, sonsuz ilâhî âlemdir. O zaman dünyevî şeyler ebedî âleme ait nimetleri kazanmaya yaradığı ölçüde değerlidir. Öfke ve arzu gücünün düşünen nefsin emrine verilmesi istenmesi ve ideal ahlâkın arzuları dengelemek olarak görülmesi sebebiyle duyuşal haz ve yarara yönelik bir ahlâk anlayışı erdemli kabul edilmez.

Devvânî, bu dünyayı ve içindeki nimetleri gerçek bir varlık değil, gölge ve hayal olarak görmekte, buna dayanarak asla yönelmeyi, maddî değil, manevî mutluluğu savunmaktadır. Bozulmuş âlemiyle ilgili bu yaklaşım, bu âleme ait mutluluğu mecazî mutluluk olarak niteler. Buradan hareketle onun mutluluğu mecazî/bedensel ve hakikî/nefsanî diye iki kısma ayırdığı söylenebilir. Devvânî'ye göre akıllı kişi, bu dünyadaki geçici şeyleri değil, ebedî mutluluk ve hazları kazanmaya çalışmalı; bedensel güçleri yalnızca aklî hazları kazanmak için birer araç olarak değerlendirmeli ve daha bu dünyada iken şehvî hazlardan uzaklaşmaya çalışmalıdır. Ölmeden önce ölmek diye ifade edilen bu tutum sayesinde doğal ölüm gelince ebedî hayat kazanılmış olur. Birlik makamına ulaşan kimseler, başkalarının öbür dünyada tadacağı mutluluğu bu dünyada tadabilirler. Gaye konumundaki varlıkların hakikatleri teorik güç sayesinde bilinir. Bu mutluluğa “tasavvurî saadet” denir. Tasavvurî saadet, hakikî mutluluk ve aklî haz neticede aynı mutluluk derecesini ifade eder.

Devvânî'nin mutluluk anlayışını onun sevgiye ilişkin açıklamalarında da görmekteyiz. İyilik değişmeyen bir özelliğe sahip olduğu için ona dayanan sevgi de değişim ve yok oluştan uzaktır. Yani sebebi sırf iyilik olan sevgi değişmez ve kaybolmaz. Yalın bir cevher olan insan nefisine yaraşan haz, saf bir haz olan hikmet hazzıdır. Böyle bir hazdan doğan sevgi, sevgi

mertebelerinin en yücesidir ve ona tam aşk ve ilâhî sevgi denir. Bir başka anlatımla en iyi sevgi, aklî bir haz olan iyilikten ve hakikî yetkinlikten doğan sevgidir. Bu haz, gerçek manada insanın erdemleri kazanmasından ve hakikî birliği müşahede etmesinden sonra meydana gelir. Bu merteye, yetkinlik mertebelerinin en yücesidir.

Erdemi en yüksek mutluluk mertebesine ulaşmanın şartı olarak gören filozoflara göre ebedî mutluluğa giden yol iyi ahlâklı olmaktan geçer. Duyusal hazların geçici, aklî haz ve nefsanî mutluluğun sabit ve kalıcı olduğunu anlayan insanın yüce âlemle ilişki kurmak için aklî yetkinlik ve erdemlere odaklanması gerekir. Basit bir cevher olan insan nefsi, maddî kirlere arınıp doğal hazlara olan sevgiden uzaklaşınca kutsallık âlemine yönelir.

Kınalızâde, mutluluğu Hakka yakın olmak ve Al-lah katındaki yüksek derecelere çıkmak olarak tanımlar. Bu mutluluk insan nefsinde teorik felsefe sayesinde hak ilimle-ri ve sahih itikadı kazanmakla ve pratik felsefe sayesinde güzel ahlâka sahip olup kötü ve çirkin davranışlardan uzaklaş-makla meydana gelir. Kişi ancak bu erdemleri elde ettiğinde istediği yetkinlik ve mutluluğa ulaşır. Kınalızâde'ye göre yetkinlik ve mutluluğa ulaşmak isteyen insan ilimleri sırayla tah-sil etmelidir. İlimleri sırayla öğrenen insanda arzu, öfke ve temyiz güçlerinin dengeli olarak birleşmesi sonucu adalet erde-mi meydana gelir. Bu erdem insanın gerçek yetkinlik ve ebedî mutluluğa ulaşmasını sağlar. Bu mertebeye çıkan insan bilfiil insan, mutlak bilge ve yetkin filozof olarak tanımlanır. Ancak bu mutluluk insanın kendi nefsiyle alakalıdır. İnsan isterse bedenî ve medenî faziletleri de kazanabilir.

İnsan soyut nefis ve maddî bedenden meydana gelen bir varlık olduğu için Allah'ın varlığı, sıfatları ve diğer yüce âleme ait bilgiler idrakinde mevcuttur. Dolayısıyla nefsindeki bu yakînî ve hakiki intibalara sahip olan insan dünyada yakînî kemalin zirvesine, ahirette mutluluğa ulaşabilir. İnsan bedenli iken bile Allah'ın bilgisine ulaşabilir ve soyut varlıklara ait yüksek makamlara katılabilir. O, insanın burada yaşadığı sevinci aklî haz olarak niteler. Filozoflar bu hazzın varlığını kabul etmiş ve bedensel hazdan üstün, maddeden münezze ve kutsal cevhere yakın olduğunu belirtmişlerdir.

Kınalızâde ebedî ve hakikî mutluluğa bu dünyada teorik ve pratik felsefenin gereklerini yapmak yanında, ilahî aşkla da ulaşabileceğini düşünmektedir. Ona göre en yüce sevgi, kaynağı iyilik ve hakiki yetkinlik olan sevgidir. Bu sevgi nefsin cevheriyle ilgili olan aklî hazdır. Allah'a yönelen kişide Allah sevgisinden doğan mutluluk meydana gelir. İnsanın ulaştığı bu mutluluk mertebesi fenafillah makamıdır.

Özetle söyleyecek olursak, erdem ahlakında nihai amaç kalıcı mutluluktur. Kalıcı mutluluk hem teorik akılla doğru bilgileri elde ederek hem de pratik akılla erdemleri kazanıp sosyal hayatta bunların gereği olan davranışlarda bulunarak sağlanır.

ULİSABÜLTEN

ULİSA Bülten

İletişim için:

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

Cinnah Caddesi, No:16, 06680 Çankaya – ANKARA

Tel: (0 312) 466 75 33 / 3638 ve /3701

Faks: (0 312) 428 77 19

Web: <http://ybu.edu.tr/yulisa/>

Eposta: iesula@ybu.edu.tr

ULİSABÜLTEN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Tarafından Yayınlanmaktadır